

2 ქულიანი საკითხები:

1. დჰარმასუტრები

დჰარმასუტრები-ჰიმნები ინდურ ვედებში. პოლიტიკური და რელიგიურ-ეთიკური ნორმების კრებული.

2. არისტოკრატიული მმართველობა (ჰერაკლიტეს მიხედვით)

ჰერაკლიტე იყო ძვ.წ. 6-5 საუკუნეების მოღვაწე. მისი აზრით, საზოგადოება იყოფა ბრძენ და უგუნურ ადამიანებად, საუკეთესოებად და უარესებად. ადამიანის ზნეობრივ-პოლიტიკური შეფასების კრიტერიუმია, მათ მიერ ლოგოსის შეცნობისა და მისდამი მიმდევრობის ინტელექტუალური შესაძლებლობები. ჰერაკლიტეს მიხედვით სამყაროს ღვთაებრივი კოსმიური ლოგოსი მართავს. მას ემორჩილება პოლისისა და ადამიანის, სახელმწიფოს ცხოვრება. ლოგოსი სამართლიანობის გამოძახილია და მის შესაბამისად უნდა მოეწყოს მართლმსაჯულება და ზნეობა. თუ ადამიანთა საქმიანობა ლოგოსის შესაბამისია, წარმოიქმნება სიბრძნე და სიმართლე. ნებისმიერი სახელმწიფო კანონი თუ ზნეობრივ-სამართლებრივი დადგენილება უნდა მომდინარეობდეს ლოგოსის კანონებიდან. ლოგოსის მეშვეობით ეცნობა ხალხი კოსმიურ წესრიგსა და კოსმიური ჰარმონიის არსს, მოთხოვნებს. ლოგოსის არსის წვდომა ნიშნავს ყველაფერში ზომა-წონის დაცვას. მართლმსაჯულებაში სამართლიანობის უზრუნველყოფას, საზოგადოებრივ საქმეებში კანონის შესაბამისად მოქმედებას. ზომიერება-სამართლიანობის მეშვეობით ეხსნება ადამიანს გზა კოსმიური ჰარმონიისკენ, რომელთა დაცვაშიც მდგომარეობს მისი არსი. ჰერაკლიტე მიიჩნევდა, რომ ხალხი საკუთარი კანონებისთვის ისე უნდა იბრძოდეს, როგორც საკუთარი ქალაქისათვის. თვითნებობა ისევე უნდა ჩაიხშოს, როგორც ხანძარი. დემოკრატიის გაკრიტიკებით, სადაც პოლისს მართავს ბრბო, და არ აქვს ადგილი საუკეთესოთა მმართველობას, ჰერაკლიტე საუკეთესოთა, ბრძენთა სულიერი არისტოკრატიის მმართველობის მომხრე იყო. მისი აზრით, არაა აუცილებელი სახალხო კრებებზე კანონთა განხილვა-მიღება. მთავარია კანონი შეესაბამებოდეს ლოგოსს, რომლის შეცნობაც ერთს უკეთ შეუძლია მრავალთან შედარებით. ასევე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჰერაკლიტე არ გულისხმობდა საგვარეულო არისტოკრატიის მმართველობის აუცილებლობას და მისი იდეოლოგიის აღიარებას. არისტოკრატიაში იგულისხმებოდა ინტელექტუალური კრიტერიუმი, რათა განსაზღვრულიყო მმართველთა ყველაზე სასურველი წრე.

3. ბედისწერის კანონი (სენეკას მიხედვით)

“ბედისწერის კანონის” (ბუნებითი სამართლისა და ღვთიური სულის) დაცვა სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ, შემთხვევითობის თავიდან აცილებისა და მისთვის წინააღმდეგობის გაწევის მიზნით, ვაღიაროთ მსოფლიო კანონის უზენაესობა და ვიხელმძღვანელოთ მისით. ეს კოსმოპოლიტური მაქსიმა თანაბრად მნიშვნელოვანია, როგორც ცალკეული ადამიანისათვის, ისე ყველა გაერთიანებისათვის (სახელმწიფოსათვის).

4. აპოლონისეული საწყისი

ძველი ელინის პიროვნებას ახასიათებდა ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო საწყისი-აპოლონისეული (ღვთაება აპოლონის სახელიდან გამომდინარე, რომელიც იყო ადამიანთა ცივილიზებული ცხოვრების მომწყობი და მფარველი, და, შესაბამისად, აიძულებდა მათ, რომ დამორჩილებოდნენ სოციალურ-კულტურულ ნორმებს.) და დიონისესეული (ღვთაება დიონისეს სახელიდან გამომდინარე, რომელიც მფარველობდა მეღვინეობასა და ზღავრგადასულ ღრეობას). აპოლონისეული საწყისი აიძულებდა ძველ ელინს ჰარმონიულად ეცხოვრა გარემომცველ სამყაროსა და, მთლიანად, კოსმოსთან, რაც გულისხმობდა ყველაფერში „ოქროს შუალედის“ დაცვას. დიონისეული საწყისი კი საპირისპირო მხარეს ექაჩებოდა პირიქით. აპოლონისეული და დიონისესეული საწყისები ანტიკურ კულტურებში გამოდიან, როგორც ნომოსისა (კანონი) და დისნომიის (უკანონობა) მითიური განსაზიერება. მათ ურთიერთის გარეშე არ შეუძლიათ ცხოვრება, ისინი ერთმანეთს ავსებენ. სწორედ ელინებმა მიაქციეს პირველად ყურადღება მათ გენიალურობასა და უნივერსალურობას, რადგან ისინი ახასიათებდა როგორც ადამიანს, ისე ნებისმიერ გაერთიანებას.

5. დანდანიტის ცნება

დჰარმის, სანსარისა და კარმის ცნებებთან მჭიდროდაა დაკავშირებული დანდანიტის (ჯოხით დასჯა) ცნება. მანუს კანონების მიხედვით, სასჯელი-ღვთაება-მბრძანებლის ვაჟიშვილია და იცავს ყველა მის ქმნილებას. სახელმწიფო იძულება, როგორც ღმერთების მიერ გამოყენებული დამსჯელი ძალის გაგრძელება, იყო დჰარმის უზრუნველყოფის საშუალება. დასჯის იდეა იყო სახელმწიფოსა და

სამართლის თეორიული დასაბუთების ძირითადი პრინციპი. მას იმდენად დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რომ სახელმწიფოს შესახებ მეცნიერებას დასჯის შესახებ მეცნიერებად მიიჩნევდნენ.

6. დჰარმა

ვედების მიხედვით, საზოგადოება 4 ვარნად (კასტად) არის დაყოფილი, რაც შექმნეს პურუშას ღმერთებმა. მსოფლიო კანონი რტა-რიტა განსაზღვრავს საზოგადოების კონსტიტუციას, სხვადასხვა კასტის როლსა და მდგომარეობას. თითოეულ ვარნას ადამიანთა გარკვეული ჯგუფი მიეკუთვნება, კუთვნილება რელიგიურ-ეთიკური პრინციპით არის განპირობებული და გააჩნია საკუთარი დჰარმა (გზა რიტუალური, ზნეობრივი და სამართლებრივი ვალდებულების ერთობლიობა, ქცევის წესი.) ბრაჰმანის დაბადება არის დჰარმის საუკეთესო განხორციელება, ვინაიდან ბრაჰმანი იბადება, რათა დაიცვას დჰარმის საგანძური. მას უკავია უზენაესი ადგილი დედამიწაზე, როგორც ყველა არსების მბრძანებელს.

7. პლატონის მიერ ჩამოთვლილი მმართველობის ფორმები

პლატონი გამოყოფდა შემდეგი ტიპის მმართველობის ფორმებს: არისტოკრატია-პლატონის მიხედვით არის იდეალური სახელმწიფო მოწყობა. საუკეთესოთა და კეთილშობილთა სამართლიანი მმართველობა, ანუ სახელმწიფოს არისტოკრატიული მოწყობა. ის უპირისპირდება დანარჩენ სახელმწიფო მოწყობებს.

ტიმოკრატია-ტიმოკრატიის დროს სახელმწიფოში ბატონობს მრისხანე საწყისი, ანუ სახელმწიფო წყოფილების კრეტა-სპარტიატული ტიპი, რომლის დროს მუდმივად ომობენ.

ოლიგარქია-ოლიგარქია და პლუტოკრატია თითქმის ერთი და იგივეა და ნიშნავს მდიდარი თაღლითების მცირერიცხოვანი ჯგუფის უსაღვრო ბატონობას. მათი მმართველობის მიზანია მხოლოდ საკუთარ კეთილდღეობაზე ზრუნვა.

დემოკრატია-სასიამოვნო და მრავალფეროვანი მმართველობა, რომელსაც არ გააჩნია გონიერება. მის პირობებში ხდება მდიდართა და ღარიბთა ხელოვნური გათანასწორება. ამ დროს ხალხი ითრობა უსაზღვრო თავისუფლებით, რაც შობს თავისუფლების სრულ ანტიპოდს-ტირანიას. ტირანია-უსაზღვრო მონობა. ტირანი ხელისუფლებაში მოდის, როგორც ხალხის რჩეული. ტირანია სახელმწიფო წყობილების ყველაზე ცუდი ფორმაა. ეს არის უკანონობის, თვითნებობისა და ძალადობის ბატონობა.

გარდა ზემოთ ჩამოთვლილისა, პლატონი ასევე გამოყოფდა მმართველობის სამ სახეს:

მონარქიას-უმცირესობის ხელისუფლებას და უმრავლესობის ბატონობას. იმის მიხედვით, თუ რამდენად მოქმედებს სახელმწიფოში კანონიერება, თითოეული იყოფა კიდევ 2 ჯგუფად. კანონიერია-მონარქია, უკანონო-ტირანია. უმცირესობის კანონიერი ხელისუფლებაა-არისტოკრატია, უკანონო-ოლიგარქია და პლუტოკრატია. შემდეგ მოდის დემოკრატია-კანონებით და მათ გარეშე.

8. ცივილური სამართალი

თავდაპირველად ამ სამართალს კვირიტული სამართალი ეწოდებოდა და იმ შემთხვევაში გამოიყენებოდა, როდესაც საქმე ნივთზე საკუთრების უფლებას ეხებოდა. მოგვიანებით, სამართლის ამ სისტემას ცივილური სამართალი ეწოდა, რითაც ხაზი გაესვა რომის მოქალაქეთა სამართლის მკაცრად ეროვნულ ხასიათს. საკანონმდებლო დონეზე ცივილური სამართალით კერძო სამართლის ვიწრო ეროვნული სისტემა რეგულირდებოდა; ფართო გაგებით კი, ცივილური სამართალი ყველა კომენტარს მოიცავდა, რომელიც რომაელმა იურისტებმა, XII დაფის კანონთა სისტემასთან ერთად შექმნეს.

9. სახელმწიფოს წარმოშობის პატრიარქალური თეორია

ტრადიციულ შეხედულებებზე დაყრდნობით, კონფუციმ განავითარა სახელმწიფოს წარმოშობის პატრიარქალურ-პატერნალისტური კონცეფცია. მისი აზრით, სახელმწიფო დიდი ოჯახია. იმპერატორის (ცის შვილის) ხელისუფლება ემსგავსება დიდი ოჯახის მამის (პატრიარქის) ძალაუფლებას; ხოლო მმართველთა და ქვეშევრდომთა ურთიერთობები-საოჯახო ურთიერთობებს, სადაც უმცროსები ემორჩილებიან უფროსებს. კონფუციის მიერ დახატული სოციალურ-პოლიტიკური იერარქია ემყარება ადამიანთა უთანასწორობის პრინციპს: “ზნელი, მდაბიო ხალხი”, “უმცროსები”, “დაბლები” უნდა ემორჩილებოდნენ “კეთილშობილ კაცებს”, “საუკეთესოებს”, “უფროსებს”.

10. დოსოკრატეოსები

ნატურფილოსოფოსები, რომლებიც ფილოსოფიური წარმოდგენების მთავარ საგანს ბუნებაში, ნატურაში, ხედავდნენ, ხოლო ძირითადი

საკითხი, არსებული ბუნებითი წესრიგის პირველსაწყისის შესახებ მსოფლმხედველობითი მსჯელობა იყო.

11. სარგებლიანობის პრინციპი (ართჰამასტრა)

სარგებელი, ტრაქტატში, გამოდის გამსაზღვრელ საფუძვლად და პოლიტიკური მოქმედების წამყვან პრინციპად, რომელიც უნდა შეესაბამებოდეს ძლიერ, დამსჯელ ხელისუფლებასა და ვარნების სისტემის ხელშეუვარლობას. პოლიტიკისგან დამოუკიდებელ საწყისად, სარგებლიანობის გამოყვანამ განაპირობა პოლიტიკასა და კანონმდებლობაში საერო დოქტრინის ჩამოყალიბება.

12. დაო

დაოსიზმის ფუძემდებლად ლაო-ძი ითვლება. მისი შეხედულებანი აღწერილია წიგნში “დაო დე ძინ”. ლაო-ძი დაო-დ მიიჩნევდა, ცის მბრძანებლისგან დამოუკიდებელ, ნივთებისა და მოვლენების ბუნებრივ სვლას, ბუნებრივ კანონზომიერებას, რითაც მისი მოძღვრება, არსებითად, განსხვავდებოდა დაო-ს ტრადიციულ-თეოლოგიური განმარტებისგან. დაო განსაზღვრავდა ცის, ბუნებისა და საზოგადოების კანონებს. ის განასახიერებდა უზენაესს სათნოებასა და ბუნებით სამართლიანობას. დაო-ს მიმართ ყველა თანასწორია. ყველა ის მანკიერება, რაც ახასიათებდა მის თანამედროვე კულტურას, ადამიანთა სოციალურ-პოლიტიკური უთანასწორობა, ხალხის უბედურება, ლაო-ძის აზრით, გამოწვეულია ჭეშმარიტი დაო-სგან გადახვევით და მისი უარყოფით. არსებული მდგომარეობისადმი გამოთქმული პროტესტის მიუხედავად, ლაო-ძი საკუთარ იმედს დაო-ს თვითმოქმედებაზე ამყარებდა და მას სამართლიანობის აღდგენის შესაძლებლობას მიაწერდა. “ციური დაო მოგვაგონებს მშვილდის მოზიდვას. როდესაც მისი ზედა ნაწილი დაქვეითდება, ქვედა ზევით იწევა. ის ართმევს ნამეტს და წართმეულს აძლევს იმას, ვისაც უფრო ესაჭიროვება. ციური დაო მდიდრებს ართმევს და აძლევს ღარიბებს იმას, რაც მათ წაართვეს. ადამიანური დაო კი, პირიქით. ის ართმევს ღარიბებს და აძლევს მდიდრებს იმას, რაც წაართვეს ღარიბებს.” ამტკიცებდა ლაო-ძი. აღნიშნული განმარტებით, დაო-ში ვხედავთ, თავისებურ, ბუნებით სამართალს.

13. ცინიკოსები

კინიკოსები, ფილოსოფოსები, რომლებიც უარყოფითად აფასებდნენ ცივილიზაციისა და კულტურის მონაპოვარს; ეს არის დემონსტრაციული ტოტალური ნეგატივიზმის პოზიცია, საყოველთაოდ აღიარებული სოციალურ-კულტურული ნორმებისა და ფასეულობების მიმართ.

14. პლატონის გეომეტრიული და არითმეტიკული სამართლიანობა

სამართლიანობა, პლატონის მოძღვრებით, გულისხმობს გარკვეულ თანასწორობას, “საჭირო ზომიერებას”. პლატონი განასხვავებდა ორი სახის თანასწორობას “გეომეტრიულსა” (თანასწორობა ღირსებით და სათნოებით) და “არითმეტიკულს” (ზომა-წონისა და რიცხვის თანასწორობა). მოგვიანებით, ეს მოძღვრება განავრცო არისტოტელემ, როდესაც ის საუბრობდა ორი სახის სამართლიანობაზე განტოლებადსა და განაწილებადზე.

15. ლეგიზმი

ლეგისტების წარმოდგენები სასტიკ კანონებზე, როგორც მმართველობის ძირითად (თუ არა ერთადერთ) საშუალებაზე, მჭიდროდ უკავშირდება მათ წარმოდგენას ხალხისა და სახელმწიფო ხელისუფლების ურთიერთობების შესახებ. შან იანის მოძღვრებაში შემოთავაზებული, მმართველობის მთელი კონცეფცია განმსჭვალულია ხალხისადმი სიძულვილით, მათი შესაძლებლობების შეფასების ძალზედ უარყოფითი ხარისხით და იმაში დარწმუნებით, რომ ძალადობრივი მეთოდების გამოყენებით, უფრო შესაძლებელია სასურველი “წესრიგის” დამყარება. თანაც, “წესრიგის” ცნება გულისხმობდა ქვეშევრდომთა სრულ უუფლებობას, რაც გაუადვილებდა დესპოტურ ცენტრალურ ხელისუფლებას, მობილურად და დაბრკოლების გარეშე, მოეხდინა მათი დათრგუნვა და, საკუთარი შეხედულებისამებრ, მანიპულირება, საშინაო და საგარეო საქმეებში.

16. რეინკარნაცია

ძველ ინდოეთში ბრაჰმანიზმის ფილოსოფიურ-სამართლებრივი აზროვნების პირველადი ფორმების გენეზისი დაკავშირებულია სულთა გადასახლების რეინკარნაციის პრინციპთან. ამის საფუძველზე ჩამოყალიბდა სანსარების (ცხოვრებისეული ჩარხი, უსასრულო ცვლილებების ჯაჭვი) და კარმების (მიზღვის კანონის) დოქტრინები. ამ დოქტრინების თანახმად, ადამიანი საკუთარი თავის მსაჯული უნდა

იყოს. ის თვითონ არის საკუთარი ბედის მიზეზი და თვითონვე განსაზღვრავს საკუთარ მომავალს. მანუს კანონები ამბობენ: ამ სამყაროში ყველა საქმე განგებასა და ადამიანის ძალისხმევაზეა დამოკიდებული; თუმცა, განგების გზები შეუცნობელია, ხოლო ადამიანის საქმეების შეცნობა დიდ ძალისხმევას ითხოვს.

17. არისტოტელეს მმართველობის ფორმები

სახელმწიფოს ტიპებსაც იგი განასხვავებდა იმის მიხედვით, თუ რამდენი მმართველი ჰყავს სახელმწიფოს: ერთი, რამოდენიმე (პირთა ჯგუფი) ან ყველა ერთად (უმრავლესობის ხელისუფლება). სახელმწიფოს თითოეულ ნაირსახეობას ადამიანთა ცხოვრებაზე როგორც დადებითი, ისე გამანადგურებელი გავლენა-ზემოქმედების მოხდენა შეუძლია. ამ შემთხვევაში წარმოიქმნება სახელმწიფოს ექვსი მოდიფიკაცია: სამი მათგანი არასწორია (მანკიერია): ტირანია, ოლიგარქია, დემოკრატია; სამიც დადებითია (სწორია): მონარქია, არისტოკრატია, პოლიტია.

18. განაწილებადი და განტოლებადი სამართლიანობა

განაწილებადი სამართლიანობა გულისხმობს იმ ყველაფრის გაყოფას, რისი გაყოფაც შესაძლებელია, საზოგადოების წევრთა შორის (ხელისუფლება, ფული, პატივი, ღირსება). ამ დროს შესაძლებელია, ადამიანებს შორის, შესაბამისი კეთილდღეობის თანაბარი და არათანაბარი გადანაწილება. განტოლებადი სამართლიანობა არსებობს გაცვლა-გამოცვლისა და ბრუნვის სფეროში და “ვლინდება იმის გათანაბრებაში, რაც შეადგენს ბრუნვის საგანს”. სამართლიანობის ეს ნაირსახეობა გამოიყენება სამოქალაქო გარიგებების, ზიანის ანაზღაურების, დანაშაულისა და სასჯელის სფეროში.

19. პლატონისეული სამართლიანობა

სამართლიანობა, პლატონის მოძღვრებით, გულისხმობს გარკვეულ თანასწორობას, “საჭირო ზომიერებას”. პლატონი განასხვავებდა ორი სახის თანასწორობას “გეომეტრიულსა” (თანასწორობა ღირსებით და სათნოებით) და “არითმეტიკულს” (ზომა-წონისა და რიცხვის თანასწორობა). მოგვიანებით, ეს მოძღვრება განავრცო არისტოტელემ, როდესაც ის საუბრობდა ორი სახის სამართლიანობაზე განტოლებადსა და განაწილებადზე.

20. პოლიტიკის ცნება (პლატონი)

მთელი რიგი სამართლებრივი პრობლემები, პლატონს განხილული აქვს დიალოგში „პოლიტიკოსი“. „პოლიტიკა არის მეფური ხელოვნება, რომელიც მოითხოვს ხალხის მართვის ცოდნასა და უნარს.“

21. ნირვანა

საყოველთაო ჰარმონიულობა, უზენაესი განათლება, გაბრწყინება. პიროვნება ისე უნდა იქცეოდეს, რომ გარდაცვალების შემდეგ, მისმა სულმა არ უნდა განიცადოს მძიმე კარმის ზიდავა, რაც წინა თაობების ცოდვებსა და საკუთარ უზნეო ცხოვრებას გულისხმობდა. თუ ამ ყოველივეს დავიცავთ, სხეული აღარ აღორძინდება ახალი ტანჯვისათვის, ხოლო სული გაქრება და ნირვანას (საყოველთაო ჰარმონიულობა) შეერწყმება.

22. ზნეობის და სამართლის სუბიექტური საფუძველი (სოკრატე)

სოკრატე იყო ძვ.წ. 5-4 საუკუნეების მოღვაწე. ის საკუთარ დანიშნულებას ხედავდა ზნეობისა და სამართლის განმტკიცებაში. სწორედ მან წამოაყენა ზნეობისა და სამართლის საფუძვლების ორი ტიპი-ობიექტური და სუბიექტური. ზნეობრივი და კანონმორჩილი ქმედების მნიშვნელოვან სუბიექტურ საფუძველს, სოკრატეს აზრით, წარმოადგენს ცოდნა. ობიექტური, ყოვლისმომცველი ქნეობრივ-სამართლებრივი ნორმების არსებობა ადამიანისგან მოითხოვს დიდ და ღრმა ცოდნას. მხოლოდ მცოდნე ადამიანი იცის, თუ რა არის სამართლიანობა და შეუძლია იყოს სამართლიანი, ხოლო სათნოების მცოდნემ-სათნო. სოკრატეს აზრით ცოდნა გზაა ზნეობრივი ქმედებისკენ. უმეცრება-მანკიერებისა და დანაშაულისაკენ. ბოროტება სწორედ იქ ვლინდება, სადაც ადამიანი არ იცის სიკეთისა და სამართლიანობის არსი.

23. ლოგოსი

ჰერაკლიტე თვლიდა, რომ სამყაროს მართავს ღვთაებრივი კოსმიური ლოგოსი. მას ემორჩილება ადამიანთა, პოლისისა და სახელმწიფოს ცხოვრება. ლოგოსის შესაბამისად უნდა მოეწყოს მართლმსაჯულება და ზნეობა. ლოგოსი კოსმიური სამართლიანობის გამოძახილია. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ადამიანთა საქმიანობა ლოგოსის შესაბამისი იქნება, წარმოიშვება სიბრძნე და სიმართლე. სახელმწიფო კანონები და ყველა

ზნეობრივ-სამართლებრივი დადგენილებანი ლოგოსის კანონებიდან უნდა მომდინარეობდნენ. ლოგოსის მეშვეობით, ადამიანები ეცნობიან კოსმიური წესრიგისა და კოსმიური ჰარმონიის არსსა და მოთხოვნებს. კოსმიური ლოგოსის მოთხოვნათა არსის წვდომა, თვლიდა ჰერაკლიტე, ნიშნავს ყველაფერში ზომა-წონის დაცვას, მართლმსაჯულებაში სამართლიანობის უზრუნველყოფას, საზოგადოებრივ საქმეებში კანონის შესაბამისად მოქმედებას.

24. პოლიბიუსის შერეული მმართველობა

პოლიბიუსი დიდ ყურადღებას უთმობდა იმ გარემოებას, რომ, მმართველობის თითოეული, მარტივი ფორმისათვის დამახასიათებელი, ერთი კონკრეტული საწყისი, ბუნებრივად, არ არის სრულყოფილი და მისი საბოლოო ხვედრია მის საპირისპირო მმართველობაში გარდასახვა, კერძოდ: მონარქიის შემდეგ ადგილს იკავებს ტირანია, ხოლო დემოკრატიის შემდეგ შიშველი ძალის უსაზღვრო ბატონობა. აქედან გამომდინარე, პოლიბიუსი ასკვნიდა, რომ “ყველაზე სრულყოფილ მმართველობის ფორმად ითვლება ისეთი, რომელიც, საკუთარ თავში, მის წინ მოქმედი, დანარჩენი ფორმების საუკეთესო თვისებებს გააერთიანებს, კერძოდ: მონარქიის, არისტოკრატიული მმართველობისა და დემოკრატიისა. ასეთი შერეული მმართველობის ფორმის მთავარი უპირატესობა იმაში მდგომარეობს, რომ ამით უზრუნველყოფილია სახელმწიფო წყობილების სტაბილურობა, თავიდან აცილებულია შერყვნილი მმართველობის ფორმების დამყარების ალბათობა.

25. ტრიპიტაკა

სამი კალათა სიბრძნისა, ბუდიზმის იდეოლოგიის ძირითადი წყარო.

26. დჰამაპადა

კანონის მოთხოვნა, ბუდისტების წმინდა წიგნი. მასში მკვეთრად იზღუდება სასჯელის მასშტაბები და როლი.

27. სათნოება და კანონი (კონ-ფუძის მიხედვით)

კონფუძის მოძღვრებაში ჩამოყალიბებული სათნოების ნორმები, რომელთა მეშვეობით ხდებოდა პოლიტიკური ურთიერთობების რეგულირება, მკვეთრად შეპირისპირებულია საზოგადოების

მართვასთან, კანონების მეშვეობით. სათნოება მრავალრიცხოვანი ეთიკური ნორმებისა და პრინციპების ერთობლიობაა, რომელშიც გაერთიანებულია რიტუალების, კაცთმოყვარეობის, ხალხზე ზრუნვის, მშობლებისადმი პატივისცემით მოპყრობის, მმართველისადმი ერთგულებისა და მოვალეობის წესები. კონფუძის უარყოფითი დამოკიდებულება პოზიტიური კანონებისადმი განპირობებულია მათი, ტრადიციულად, დასჯადი მნიშვნელობით, აგრეთვე კავშირით უმკაცრეს სასჯელთან (პრაქტიკასა და თეორიულ წარმოდგენებში). ამასთანავე, კონფუძი, ზოგადად, არ უარყოფდა კანონმდებლობის მნიშვნელობას, თუმცა, სავარაუდოდ, კანონს დამატებითი წყაროს მნიშვნელობა ენიჭებოდა, საზოგადოებრივი ურთიერთობების რეგულირების სფეროში.

28. დიონისესეული საწყისი

დიონისესეული საწყისი ძველ ელინს საპირისპირო მიმართულებით ექაჩებოდა, აიძულებდა მშვიდობისა და წესრიგის დარღვევას, ტრადიციებისა და აკრძალვების უარყოფას.

29. დევარაჯის ცნება

ძველ ინდოეთში ღვთის სასურველი მეფის კონცეფციას წარმოადგენდა, რომლის მიხედვითაც მეფე ვალდებული იყო დაეცვა მშვიდობა და წესრიგი. ასევე შეესრულებინა დრაჰმა. ანუ ეს იყო მეფის ხელისუფლების და არა პიროვნების გაგმერთება, გაპეტიშება.

30. ზნეობის და სამართლის ობიექტური საფუძველი (სოკრატე)

სოკრატე იყო ძვ.წ. 5-4 საუკუნეების მოღვაწე. ის საკუთარ დანიშნულებას ხედავდა ზნეობისა და სამართლის განმტკიცებაში. სწორედ მან წამოაყენა ზნეობისა და სამართლის საფუძვლების ორი ტიპი-ობიექტური და სუბიექტური. ობიექტური საფუძვლების ახსნისას, სოკრატე აღნიშნავდა, რომ ადამიანთა ყოფიერების, სოციალური ცხოვრებისა და სოციალური წესრიგის საფუძველში დევს უზენაესი ღვთაებრივი კანონი-დაუწერელი მოთხოვნები და აკრძალვები, რომლებსაც კოსმიური წარმომავლობა გააჩნიათ. ამიტომ, ზნეობრივ სამართლებრივი ნორმები ატარებენ არა შეფარდებით, არამედ აბსოლუტურ ხასიათს.

31. აგონოსის ფენომენი

ელინის სოციალური და კულტურული ცხოვრების ყველა სფეროში ბატონობდა შეჯიბრობითობის და პატიოსანი პაექრობის სულისკვეთება (აგონოსის ფენომენი), რომელიც იყო ელინური ცივილიზაციის ერთ-ერთი უმთავრესი წინაპირობათაგანი.

32. საყოველთაო სიყვარულის თეორია

მო-ძი ხაზს უსვამდა იმას, რომ „ცა ამკვიდრებს საყოველთაო სიყვარულსა და მას ყველასთვის თანაბრად მოაქვს სიკეთე“. ცისტვის დამახასიათებელი საყოველთაობა, მოიზმში სანიმუშო როლს ასრულებდა, ადამიანთა ურთიერთობების რეგულირებისათვის, მათ შორის, თანასწორობის პრინციპის განსაზღვრისათვის.

33. დიდი სახელმწიფო (სენეკას მიხედვით)

ეთიკურად ყველაზე ფასეული და უპირობო, სენეკას კონცეფციის თანახმად, არის “დიდი სახელმწიფო”. გონიერება და, მაშასადამე, “ბედისწერის კანონის” (ბუნებითი სამართლისა და ღვთიური სულის) დაცვა სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ, შემთხვევითობის თავიდან აცილებისა და მისთვის წინააღმდეგობის გაწევის მიზნით, ვალდართ მსოფლიო კანონის უზენაესობა და ვიხელმძღვანელოთ მისით. ეს კოსმოპოლიტიური მაქსიმა თანაბრად მნიშვნელოვანია, როგორც ცალკეული ადამიანისათვის, ისე ყველა გაერთიანებისათვის (სახელმწიფოსათვის).

34. დოკიმასია

პლატონის მოძღვრების მიხედვით, სამოქალაქო და სამხედრო მაღალჩინოსნების არჩევისას, ყველა კანდიდატურა გადის ე.წ. დოკიმასიას-თავისებურ შემოწმებას კეთილსაიმედოობაზე.

35. სოფიზმი

ქრ. შობამდე V საუკუნეში, ანტიკური დემოკრატიის აყვავებისა და განმტკიცების პერიოდში, გამოვიდნენ სამეცნიერო და პოლიტიკურ ასპარესზე. სახელწოდება “სოფისტი” მომდინარეობს სიტყვა “სოფოსიდან” სიბძნე. სოფისტები იყვნენ სიბრძნის ფასიანი მასწავლებლები, მათ შორის სახელმწიფოსა და სამართლის საკითხებში.

სოფისტები არ წარმოადგენდნენ რაიმე ერთიან სკოლას და ამიტომ ავითარებდნენ განსხვავებულ ფილოსოფიურ, სახელმწიფოებრივ და სამართლებრივ წარმოდგენებს. უკვე უძველეს ხანაში განასხვავებდნენ სოფისტების ორ თაობას: უფროსი თაობის სოფისტებს (პროტაგორი, გორგიუსი, პროდიკე, ჰიპიუსი, ანტიფონტე და სხვები) და უმცროსი თაობისა (თრასიმაქე, კალიკლე, ლიკოფრონი და სხვები). უფროსი თაობის სოფისტები, მთლიანობაში, ემხრობოდნენ დემოკრატიულ წარმოდგენებს. უმცროსი თაობის სოფისტების ნაწილი აღიარებდა არამხოლოდ დემოკრატიულ, არამედ მმართველობის სხვა ფორმების (არისტოკრატიისა და ტირანიის) მიმდევართა იდეებს.

36. დჰარმაშასტრები

ჰიმნები ინდურ ვედებში. პოლიტიკური და რელიგიურ-ეთიკური ნორმების კრებული.

37. ევტიუმია

ევტიუმია-სულის კარგი განწყობა, ეს არის ცხოვრების მიზანი. ევტიუმიის მიღწევა შესაძლებელია, თუ თავს შევიკავებთ აქტიური მოქმედებებისაგან, პირად და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

38. ხალხის სამართალი

ხალხის სამართლის ცნებაში მოიაზრებოდა ის უძველესი სამართალი, რომელიც აწესრიგებდა რომაელთა ურთიერთობებს უცხოელთა თემებთან. კერძოდ, ქორწინებაში შესვლის საკითხს (იუს კონუბიუმ) და ვაჭრობის უფლებას (იუს კომმერციუმ). ქალაქის პრეტორი ზოგიერთ შემთხვევაში იყენებდა იუს გენციუმ-ის ნორმებს მოქალაქეთა შორის დავების გადაწყვეტის დროს, თუ ეს დავები გამოწვეული იყო სავაჭრო ურთიერთობებიდან. იუს გენციუმ გავლენას ახდენდა სახელმეკრულებო ურთიერთობების სფეროზე. ხალხის სამართალი შეიცავდა საერთაშორისო-სამართლებრივი ხასიათის ნორმების დიდ მრავალფეროვნებას, თუმცა ტერმინი საერთაშორისო სამართალი რომაელთათვის უცხოა. იუს გენციუმ-ის თანახმად, ზღვა “ყველასათვის საერთოა”.

39. პლატონის გონიერი, მრისხანე და მწარმოებლური საწყისი

გონიერმა საწყისმა-ფილოსოფოსებმა უნდა იაზროვნონ და მართონ პოლისი, ანუ მათი დანიშნულებაა ბატონობა; მრისხანე საწყისმა, ანუ მეომრებმა უნდა დაიცვან პოლისი და პირველი საწყისისადმი მორჩილებით, უზრუნველყონ მესამე საწყისის, ანუ მწარმოებლების (ხელოსნების, მიწათმოქმედთა და ვაჭრების) მართვა და მორჩილებაში მოყვანა.

40. ტიმოკრატია (პლატონი)

ტიმოკრატია-ტიმოკრატიის დროს სახელმწიფოში ბატონობს მრისხანე საწყისი, ანუ სახელმწიფო წყოფილების კრეტა-სპარტიატული ტიპი, რომლის დროს მუდმივად ომობენ.

5 ქულიანი თემები.

1. სოკრატე.

სოკრატეს (ქრ. შ.-მდე 5-4 სს.) შემოქმედება გარდამტეხი ეტაპია ანტიკური ფილოსოფიურ-სამართლებრივი აზრის ისტორიაში. **სოფისტებისა და ცინიკოსებისგან** განსხვავებით, სოკრატე საკუთარ დანიშნულებას ზნეობისა და სამართლის განმტკიცებაში ხედავდა. სოკრატეს სახით, თვით აპოლონისეული ნომოსი წინ აღუდგა სოფისტთა ინტელექტუალურ უკანონობასა და ცინიკოსთა დიონისესეულ გონს. ეს ორივე, ძირითადად, იმით იყო დაკავებული, რომ ბზარი შეჰქონდათ ელინური პოლისების მართლწესრიგის ზნეობრივ საწყისებში. სოკრატე კი მოითხოვდა მკვეთრი გადაწყვეტილებების მიღებას, რათა ადამიანთა ინტელექტის სიდიადე დამორჩილებოდა ზნეობრივ-სამართლებრივ ნორმებს, კეთილსინდისიერების ჩარჩოებში მოქცეულიყო სოფისტებისა და ცინიკოსების ფილოსოფიურ-სამართლებრივი წარმოდგენების დიონისესეული ალტკინება. მან წამოაყენა ზნეობისა და სამართლის საფუძვლების ორი ტიპი-ობიექტური და სუბიექტური. ზნეობისა და სამართლის ობიექტური საფუძვლების ახსნისას, სოკრატე აღნიშნავდა, რომ ადამიანთა ყოფიერების, სოციალური ცხოვრებისა და სოციალური წესრიგის საფუძველში დევს უზენაესი ღვთაებრივი კანონი დაუწერელი მოთხოვნები და აკრძალვები, რომლებსაც კოსმიური წარმომავლობა

გააჩნიათ. ამიტომ, ობიექტური და ყოვლისმომცველი, ზნეობრივ-სამართლებრივი ნორმები, რომლებიც საზოგადოებაში მოქმედებენ, როგორც ღვთაებრივი კანონებიდან ნაწარმოები, ატარებენ არაშეფარდებით, არამედ აბსოლუტურ ხასიათს. ზნეობრივი და კანონმორჩილი ქმედების მნიშვნელოვან სუბიექტურ საფუძველს, სოკრატეს აზრით, წარმოადგენს ცოდნა. ობიექტური, ყოვლისმომცველი ზნეობრივ-სამართლებრივი ნორმების არსებობა ადამიანისგან მოითხოვს დიდ და ღრმა ცოდნას. მხოლოდ მცოდნე ადამიანმა იცის, თუ რა არის სამართლიანობა და შეუძლია იყოს სამართლიანი, ხოლო სათნოების მცოდნე-სათნო. სოკრატეს აზრით, ცოდნა გზაა ზნეობრივი ქმედებისაკენ, უმეცრება მანკიერებისა და დანაშაულისაკენ. ბოროტება უფრო ხშირად იქ ვლინდება, სადაც ადამიანმა არ იცის სიკეთისა და სამართლიანობის არსი.

სოკრატეს მიხედვით, სამართლიანობა არამხოლოდ კანონიერების კრიტერიუმია, არამედ, არსებითად, მისი თანაბარია. ფილოსოფოსის მტკიცებით, “სამართლიანია ის, რაც კანონიერია და პირუკუ”.

ამრიგად, სოკრატემ ზნეობრივი და სამართლებრივი პრობლემატიკა წამოსწია ლოგიკური დეფინიციებისა და ცნებების დონემდე და ამით საფუძველი ჩაუყარა, ამ სფეროში, თეორიული კვლევების განვითარებას.

2. რომაელი იურისტები სამართლის სისტემების შესახებ

თავდაპირველად, ძველ რომში სამართალშემოქმედებითი საქმიანობით დაკავებულნი იყვნენ ქურუმთა ერთ-ერთი კოლეგიის წევრიბი-**პონტიფიკოსები**. ყოველწლიურად, ერთ-ერთი პონტიფიკოსთაგანი კერძო პირებს ამცნობდა კოლეგიის პოზიციას სამართლებრივ საკითხებზე. თუმცა, ქრ. შობამდე 300 წელს, იურისპრუდენციამ საერო ხასიათი შეიძინა, რაშიც, გადმოცემის თანახმად, დიდი როლი ვინმე **გნეუს ფლავიუსმა** ითამაშა. გნეუს ფლავიუსმა მოიტაცა და გამოაქვეყნა იურიდიულ ფორმულათა კრებული, რომელიც გამოიყენებოდა კანონისმიერ პროცესში. ამ პუბლიკაციას ეწოდა **იუს ცივილე ფლავიანუმ** (ფლავიუსის ცივილური სამართალი). ქრ. შობამდე 253 წელს, პლებსის წრიდან გამოსულმა პირველმა დიდმა ქურუმმა-**თიბერიუს კორუნკანიუსმა**, მოწაფეთა დახმარებით, საფუძველი ჩაუყარა იურიდიულ საკითხთა განხილვას და საკუთარი აზრის ღიად გამოთქმას, რაც იურისპრუდენციის საჯარო შესწავლის დასაწყისად მიიჩნევა.

რომაელი იურისტების საქმიანობა სამი ძირითადი მიმართულებით მიმდინარეობდა: აგერე-სასამართლოში საქმის წარმოება,

დაინტერესებული მხარისათვის იურიდიული დახმარების გაწევა;
კავერე-იურიდიული ფორმულების შედგენა და გარიგებების დადება;
რესპონდერე-კერძო პირებისათვის იურიდიულ საკითხებზე პასუხების
გაცემა. თანაც, იურისტები კონკრეტულ საქმეზე გამოთქმულ საკუთარ
მოსაზრებას, მოსამართლესადმი, წერილობითი ფორმის მიმართვის ან
მოწმეების თანდასწრებით შედგენილი ოქმის სახით ადგენდნენ და
ზეპირი კონსულტაციის ჩანაწერის ფორმას აძლევდნენ. მოქმედი
სამართლის ნორმებზე (ჩვეულებითი სამართალი, XII დაფის კანონები,
კომიციური კანონმდებლობა, მაგისტრატების ედიქტები,
სენატუსკონსულტები, პრინციფსის კონსტიტუციები) დაყრდნობით, ამა
თუ იმ საქმეზე, იურისტები სამართლის ნორმების ინტერპრეტირებას
ახდენდნენ სამართლიანობის მოთხოვნათა შესაბამისად და კოლიზიის
შემთხვევაში, ძველ ნორმას ცვლიდნენ ახალი ვითარების მიხედვით და
მართალი და სამართლიანი მართლმსაჯულების გათვალისწინებით.
რომაული იურისპრუდენციის აყვავების ხანად რესპუბლიკის ბოლო
პერიოდი და პრინციპატის ეპოქა (იმპერიის პირველი პერიოდი)
მიიჩნევა. **ავგუსტუსიდან** მოყოლებული, პრინციფსები ცდილობდნენ
გავლენიანი იურისტების მხარდაჭერის მოპოვებასა და,
შემდგომებისდაგვარად, საკუთარი ინტერესებისათვის მათ გამოყენებას.
ყველაზე გამოჩენილმა იურისტებმა, პრინციფსებისგან და მათივე
სახელით, პასუხების გაცემის ოფიციალური ნებართვა (**იუს
რესპოდენდი**) მოიპოვეს. აღნიშნული პასუხები დიდი ავტორიტეტით
სარგებლობდნენ და, პრინციფსის ხელისუფლების განმტკიცების
კვალობაზე, მათ სავალდებულო ძალა შეიძინეს, სასამართლოში საქმის
განხილვისა და გადაწყვეტის დროს.

III საუკუნიდან შეინიშნება რომაული იურისპრუდენციის
დაქვეითება, რაც, დიდ წილად, იმასთან იყო დაკავშირებული, რომ
იმპერატორის საკანონმდებლო საქმიანობის განმტკიცებით,
ფაქტობრივად, აიკრძალა იურისტთა სამართალშემოქმედებითი
საქმიანობა. იმპერიის მეორე ეტაპზე-**დომინატის ხანაში**, მას შემდეგ, რაც
დომინუსები შეუზღუდავ კანონმდებლებად იქცნენ, იურისტებს იუს
რესპოდენდი აეკრძალათ. თუმცა, კლასიკოსი იურისტების დებულებები
ახალ ვითარებაშიც ინარჩუნებდნენ საკუთარ ავტორიტეტს.

კლასიკური პერიოდის იურისტებიდან ყველაზე დიდი გავლენით
გამოჩენილი რომაელი მეცნიერი იურისტები და საზოგადო მოღვაწეები
სარგებლობდნენ: **გაიუსი** (II ს.), **პაპინიანე** (II-III ს.ს.), **პაულუსი** (II-III
ს.ს.), **ულპიანე** (II-III ს.ს.) და **მოდესტინუსი** (II-III ს.ს.). იმპერატორ
ვალენტიანიუსის 426 წლის სპეციალური კანონით “**ციტირების შესახებ**”
ამ ხუთი იურისტის დებულებებს კანონის ძალა მიენიჭათ. ხოლო, თუ

მათ ნააზრევში აზრთა სხვაობა დაფიქსირდებოდა, საკითხი ხმათა უმრავლესობით წყდებოდა. ხოლო, თუ ვერც ამ შემთხვევაში მოხდებოდა ერთიანი აზრის ჩამოყალიბება, უპირატესობა პაპინიანეს აზრს ენიჭებოდა.

რომაელი იურისტების თხზულებანი გენიალური კანონმდებლის, იმპერატორ იუსტინიანე მაგნუსის (526-565 წწ.) კოდიფიკაციის-კოდექსის იურის ცივილის შემადგენელი ნაწილი გახდა: 1) **ინსტიტუციონეს იუსტინიანი**, ანუ რომის სამართლის ელემენტარული სახელმძღვანელო, იურიდიული სასწავლებლების დაწყებითი საფეხურის მსმენელთათვის, რისთვისაც გამოიყენეს გაიუსის “**ინსტიტუციები**”. 2) **დიგესტები ანუ პანდექტები-38** რომელი იურისტის, 275 თხზულებიდან ამოღებული, ამონარიდების თავისებური კრებული. 3) **იუსტინიანეს კოდექსი** (იმპერატორთა კონსტიტუციონესების კრებული); 4) **ნოველები**, რომელიც დაახლოებით 30 წლის განმავლობაში დგებოდა, კრებულის ძალაში შესვლის შესახებ, იმპერატორ იუსტინიანეს კონსტიტუციონესის გამოცემის შემდეგ. ამ სახელგანთქმულ საკოდიფიკაციო კომისიას სათავეში, იმპერატორ იუსტინიანეს “**მარჯვენა ხელი**”, **ქვესტორი-ტრიბონიანე** (ტრიბონიანუს) ედგა.

ძველრომაული სამართლებრივი აზრის განვითარების ადრეულ ეტაპზე, გაბატონებული რელიგიური წარმოდგენების გათვალისწინებით, სამართალი ღვთიურ მოვლენად მიიჩნეოდა და ტერმინით **ფას** (თეონომური წარმონაქმნი) აღინიშნებოდა. ფას-ისგან განსხვავებით, საერო, ადამიანურ სამართალს, მოგვიანებით, ეწოდა **იუს**, რომელიც გამოიყენებოდა სამართლის აღმნიშვნელ ზოგად ცნებად და მოიცავდა როგორც **ბუნებით სამართალს** (იუს ნატურალე), ისე პოზიტიურ სამართალს-**ჩვეულებით სამართალს**, ედიქტა მაგისტრატუმ (**მაგისტრატების ედიქტებს**), სენატუსკონსულტუმ (**სენატის დადგენილებანი**), იურისპრუდენტია (**რომაელი იურისტების საქმიანობა**), კონსტიტუციონეს პრინციპუმ (**იმპერატორების დადგენილებანი**) და სხვა. რომელი იურისტები სამართალს, პირობითად, ორ სისტემად ყოფდნენ: **საჯარო** (იუს პუბლიკაე), რომელიც თანაბრად ეხებოდა ყველა რომელი მოქალაქის საერთო ინტერესის რეგულირებასა და, ზოგადად, რომის სახელმწიფოს მდგომარეობას; და **კერძო** (იუს პრივატაე), რომელიც კერძო პირთა შორის წარმოშობილ ურთიერთობებს აწესრიგებდა. თუმცა, დასახელებული “ნაწილები” ერთმანეთისგან იზოლირებული და სამართლის ავტონომიური ნაწილები როდია, არამედ ურთიერთმოქმედი და ურთიერთკავშირში მყოფი, კომპონენტები და თავისებები, რომლებიც, მთლიანობაში, შემოქმედებითად არიან გამოყოფილი სამართლის რეალურად მოქმედ

სტრუქტურაში. საჯარო სამართლის სფეროში რომაელმა იურისტებმა დაადგინეს წმინდა ადგილებისა და ქურუმთა სამართლებრივი მდგომარეობა, სახელმწიფო დაწესებულებებისა და თანამდებობის პირთა უფლებამოსილებანი, ხელისუფლების (იმპერიუმ), მოქალაქეობის, და სახელმწიფო სამართლის სხვა ინსტიტუტის ცნება. თუმცა, განსაკუთრებული ინტერესის სფეროს კერძო სამართლის და, უპირველეს ყოვლისა, ცივილური სამართლის (იუს ცივილე) ინსტიტუტების რეგულირება წარმოადგენდა, კერძოდ: საკუთრების უფლება, ოჯახის სტატუსი, ანდერძისმიერი მემკვიდრეობა, ხელშეკრულებები, პირთა სამართლებრივი სტატუსი და კერძო მესაკუთრეთა ხელშეუვალობა, საკუთრების უფლების დაცვის მექანიზმები. საკუთრების უფლების ობიექტად, გარდა უძრავი და მოძრავი ქონებისა, რომის სამართლისა და მეცნიერი იურისტების თანახმად, მონებიც ითვლებოდნენ. ბუნებითი სამართლის (იუს ნატურალე) თვისებები და მოთხოვნები არამხოლოდ რომაელი ხალხის ექსკლუზიურ სამართლის სისტემაზე-**იუს ცივილე**, არამედ ყველა ხალხისათვის საერთო და, ნაწილობრივ, საერთაშორისო სამართალზეც-**იუს გენტიუმ** ვრცელდება. ხალხის სამართლის წარმოშობას ხელი შეუწყო მრავალრიცხოვანმა დაპყრობითმა ომებმა და რომის სახელმწიფოს ტერიტორიაზე უცხო ელემენტის შემოსვლამ, რომელზეც ვერაფრით გავრცელდებოდა რომაელთა ეროვნული სამართლის სისტემა-იუს ცივილე, რადგან ამ ხალხს არამხოლოდ უცხოელებად, არამედ მტრებადაც მიიჩნევდნენ. უცხოელების სამართლიანი, თუმცა “უკანონო” ინტერესების დაცვა, საკუთარ თავზე მაღალმა თანამდებობის პირებმა-პრაეტორ (**პრეტორებმა**) აიღეს, რომლებიც **იურისდიქციო**-თი აღიჭურვენ. ამ ფუნქციიც შესრულება ითავა პრაეტორ **პერეგრინუს**-მა (პერეგრინების პრეტორმა), რომელიც ედიქტა-ს გამოსცემდა, სადაც ჩამოყალიბებული იყო, მისი თანამდებობაზე ყოფნის ერთწლიანი პერიოდის სამოქმედო გეგმა. ასეთი ედიქტაბის ერთობლიობამ დასაბამი დაუდო იუს პრაეტორიუმ-ს (პრეტორულ სამართალს) და იუს ჰონორარიუმ-ს (თანამდებობის პირთა-მაგისტრატების სამართალს). უცხოელებს, რომში, მიენიჭათ მოძრავი ქონებისა და ე.წ. **რეს ნეკ მანციპი-ს** (არამანციპირებადი ნივთები) შეძენა-გასხვისების უფლება. ხალხის სამართალი შეიცავდა საერთაშორისო-სამართლებრივი ხასიათის ნორმების დიდ მრავალფეროვნებას, თუმცა ტერმინი საერთაშორისო სამართალი რომაელთათვის უცხოა. იუს გენციუმ-ის თანახმად, ზღვა “ყველასათვის საერთოა”. “მტრის” ცნება გაიუსსა და პომპონიუსს გამოყენებული აქვთ მხოლოდ იმ ხალხის აღსანიშნავად, ვისთანაც რომაელებს ჰქონდათ, საჯაროდ გაცხადებული საომარი მდგომარეობა, ან

ვინც თვით რომაელებს საჯაროდ გამოუცხადა ომი. გამოუცხადებელ ომში კი მოწინააღმდეგე “ყაჩაღი ან მძარცველია”. მტრებთან იკრძალებოდა ნებისმიერი გარიგების დადება. რომაელის მიერ დატყვევებული მტრის ჯარისკაცი ან მშვიდობიანი მცხოვრები მონად იყიდებოდა. პაულუსი განსაკუთრებულად აღნიშნავდა უცხოელი ელჩების ხელშეუვალობას. თუ რომის მოქალაქე, შეგნებულად შეურაცხყოფდა უცხო ქვეყნის ელჩს, ის უცხოელთათვის გადაცემას ექვემდებარებოდა, მონად ქცევის მიზნით. რომელი იურისტების შემოქმედებამ უდიდესი გავლენა იქონია შემდგომი პერიოდის სამართლებრივი აზრის განვითარებაზე, რაც არამხოლოდ რომაული იურისპრუდენციის, იურიდიული კულტურის განვითარების მაღალი დონით იყო განპირობებული, არამედ იმ როლით, რომელიც რომის სამართალს ერგო სამართლის შემდგომ ისტორიაში.

3. პლატონის დიალოგი „სახელმწიფო“

პლატონის მოსაზრებანი სამართლიანი სახელმწიფოს შესახებ ასახულია მის ცნობილ თხზულებაში „სახელმწიფო.“ პლატონს მიაჩნდა, რომ იდეალურ სახელმწიფოში საქმე ისე უნდა წარიმართოს, რომ ყველა მისი მოქალაქე დაექვემდებაროს, კეთილდღეობისა და სამაღლიანობის იდეათა მოთხოვნის საფუძველზე შექმნილ ნორმებსა და პრინციპებს. სრულყოფილია მხოლოდ ის სახელმწიფო, რომელიც ისწრაფვის კეთილდღეობასა და სამართლიანობისაკენ. ამ შემთხვევაში მოქმედებს შრომის ბრძნული გადანაწილება სხვადასხვა წოდებათა შორის, თანაც თითოეული წოდება დაკავებულია მხოლოდ საკუთარი საქმით. ასეთ მოწყობას აუცილებლად უნდა ახასიათებდეს მყარი და საიმედო მართლწესრიგი, რაც პირდაპირ კავშირშია ადამიანის სულის სტრუქტურასთან, რომელიც 3 ნაწილისგან შედგება. ესენია: გონიერი, ნებელობითი და გრძნობითი. თითოეულს შეესაბამება საკუთარი სათნოება-სიბრძნის, სიმამაცის და ზომიერების. მათი ერთობლიობა კი იძლევა მეოთხე, უზენაეს სათნოებას-სამართლიანობას. გარდა ამისა სამართლიანობა მოითხოვს აღნიშნულ საწყისთა იერარქიულ დაქვემდებარებას ერთიანი მთლიანის სასარგებლოდ. გონიერმა საწყისმა-ფილოსოფოსებმა უნდა მართონ პოლისი. მათი დანიშნულებაა ბატონობა. მრისხანე საწყისმა-მეომრებმა უნდა დაიცვან პოლისი და პირველი საწყისისადმი მორჩილებით უზრუნველყონ მესამე საწყისის-მწარმოებლების (ხელოსნები, მიწათმოქმედები, ვაჭრები) მართვა და მორჩილებაში მოყვანა. იდეალური სახელმწიფო არის კეთილშობილთა მმართველობა-არისტოკრატიული მოწყობა. მეომრები ერთად უნდა

ცხოვრობდნენ, ერთობლივად იკვებებოდნენ, ჰქონდეთ საერთო ცოლები და შვილები. ოქრო-ვერცხლთან მიკარებაც უნდა ეკრძალებოდათ. პლატონი ეწინააღმდეგებოდა უკიდურეს სილატაკეს და ფუფუნებას. მისი აზრით, თითოეული ადამიანის დანიშნულებაა სახელმწიფოს წინაშე სამსახურის გაწევა. ადამიანს არ აქვს უფლება იცხოვროს საკუთარი თავისთვის. მან უნდა იარსებოს სახელმწიფოს და საერთო კეთილდღეობისათვის. რაც არის ცივილიზაციის საწინდარი. პლატონი გამოყოფდა აგრეთვე ორი ტიპის-გეომეტრიულ (თანასწორობა ღირსებით, სათნოებით) და არითმეტიკულ სამართლიანობას (რიცხვის, ზომა-წონის). მართლმსაჯულების სისტემა, იდეალურ სახელმწიფოში, არის კოსმოპოლისის კანონების კონკრეტული ტრანსფორმაცია ბუნებითი სამართლის ნიმუში. პლატონის მიხედვით სამართალს ორი არსი გააჩნია-**მეტაფიზიკური და ემპირიული** (შემეცნებითი). მეტაფიზიკური არის იდეალური მეტასამართალი-ბუნებითი. ემპირიული კი ცოცხალი სამართალი, რომელიც სოციალურ რეალობაში არსებობს-პოზიტიური სამართალი. მათ შორის არსებობს მიზეზობრივი კავშირი, რომლის მოშლაც დაუშვებელი, რადგან წინააღმდეგობის შემთხვევაში ზიანი აღგება თვით სახელმწიფოს და ხალხს. იდეალური სამართალი არ არსებობს, და პოზიტიური სამართალი წარმოგვიდგება როგორც იდეალური სამართლის გაფერმკრთალებული ანარეკლი. პლატონი „სახელმწიფოში“ ყურადღებას იმაზეც ამახვილებდა, რომ ადგილი აქვს საზოგადოებრივ და სახელმწიფოებრივ ფორმათა ცვლილებას, რომელიც წრიულ სახეს ატარებს, გარკვეული ციკლის შიგნით. შესაბამისად, პლატონი საუბრობდა სახელმწიფო წყობილების ხუთი ნაირსახეობის შესახებ, რომლებიც შეესაბამება ადამიანური სულიერი მდგომარეობის ხუთ რაობას: **არისტოკრატიული, ტიმოკრატიული, ოლიგარქიული, დემოკრატიული და ტირანიული** მმართველობა. არისტოკრატია-პლატონის მიხედვით არის იდეალური სახელმწიფო მოწყობა. საუკეთესოთა და კეთილშობილთა სამართლიანი მმართველობა, ანუ სახელმწიფოს არისტოკრატიული მოწყობა. ის უპირისპირდება დანარჩენ სახელმწიფო მოწყობებს. ტიმოკრატია-ტიმოკრატიის დროს სახელმწიფოში ბატონობს მრისხანე საწყისი, ანუ სახელმწიფო წყოვილების კრეტა-სპარტიატული ტიპი, რომლის დროს მუდმივად ომობენ. ოლიგარქია-ოლიგარქია და პლუტოკრატია თითქმის ერთი და იგივეა და ნიშნავს მდიდარი თაღლითების მცირერიცხოვანი ჯგუფის უსაღვრო ბატონობას. მათი მმართველობის მიზანია მხოლოდ საკუთარ კეთილდღეობაზე ზრუნვა.

დემოკრატია-სასიამოვნო და მრავალფეროვანი მმართველობა, რომელსაც არ გააჩნია გონიერება. მის პირობებში ხდება მდიდართა და ღარიბთა ხელოვნური გათანასწორება. ამ დროს ხალხი ითრობა უსაზღვრო თავისუფლებით, რაც შობს თავისუფლების სრულ ანტიპოდს-ტირანიას. ტირანია-უსაზღვრო მონობა. ტირანი ხელისუფლებაში მოდის, როგორც ხალხის რჩეული. ტირანია სახელმწიფო წყობილების ყველაზე ცუდი ფორმაა. ეს არის უკანონობის, თვითნებობისა და ძალადობის ბატონობა. გარდა ზემოთ ჩამოთვლილისა, პლატონი ასევე გამოყოფდა მმართველობის სამ სახეს:

მონარქიას-უმცირესობის ხელისუფლებას და უმრავლესობის ბატონობას. იმის მიხედვით, თუ რამდენად მოქმედებს სახელმწიფოში კანონიერება, თითოეული იყოფა კიდევ 2 ჯგუფად. კანონიერია-მონარქია, უკანონო-ტირანია. უმცირესობის კანონიერი ხელისუფლებაა-არისტოკრატია, უკანონო-ოლიგარქია და პლუტოკრატია. შემდეგ მოდის დემოკრატია-კანონებით და მათ გარეშე.

4. უფროსი თაობის სოფისტების სამართლებრივი შეხედულებანი

ღრმად განათლებული სოფისტის, უდიდესი მოპაექრის და ბრწყინვალე ორატორის ავტორიტეტით სარგებლობდა პროტაგორი (ქრ. შობამდე 481-411 წწ.). პროტაგორის ძირითადი დებულება, რომელიც შემდეგ განავითარეს სხვა სოფისტებმა, ასე ჟღერდა: ”ყველა ნივთის საზომი ადამიანი, არსებულის, რომ ისინი არსებობენ, ხოლო არარსებულის, რომ ისინი არ არსებობენ”. ამ დებულებიდან პროტაგორი აკეთებდა დასკვნას დემოკრატიული წყობის სამართლიანობისა და მართლზომიერების შესახებ. ამასთან დაკავშირებით, საგულისხმოა პროტაგორისეული ინტერპრეტაცია მითისა ადამიანის გაჩენისა და ადამიანთა საზოგადოების წარმოშობის შესახებ. პროტაგორის ვერსიით, პრომეთესა (ცეცხლის გამოყენებისა და ცოდნის შექმნის უნარი) და ზევსის (“სინდისი და სამართალი”, ერთობლივად ცხოვრების შესაძლებლობა) საჩუქარი ხალხს თანაბრად ერგო. ამით პროტაგორი აღიარებდა ხალხის თანასწორობას სიბრძნისადმი ზიარების, სათნოებისა და სახელმწიფო საქმეებში დახელოვნების შექმნის უნარით. პროტაგორის დემოკრატიული იდეა და, ამასთანავე, მისი პოლიტიკურ-სამართლებრივი კონცეფცია იმაში მდგომარეობს, რომ სახელმწიფოს არსებობა უკვე გულისხმობს ყველა მისი წევრის თანამონაწილეობას ადამიანთა სათნოებაში, რომელშიც იგულისხმება სამართლიანობა, გონიერება და კეთილსინდისიერება. სათნოების მიღწევა კი, საოჯახო და სახელმწიფოებრივ საქმეებში, შესაძლებელია აქტიური მცდელობითა და

ცოდნით.

გორგიუსი (ქრ. შობამდე 483-375 წწ.), პროტაგორთან ერთად, ყველაზე სახელგანთქმულ სოფისტად ითვლება. გორგიუსი მაღალ შეფასებას აძლევდა კაცობრიობის კულტურულ მონაპოვარს და თვლიდა, რომ “პოზიტიური კანონი, სამართლიანობის ეს მცველი” იყო ამ მიღწევების განუყოფელი ნაწილი. დაწერილი კანონი ადამიანთა ხელოვნური გამოგონებაა, ანუ ხელოვნური წარმონაქმნია. “დაწერილი კანონისგან”, გორგიუსი განასხვავებდა “დაუწერელ სამართლიანობას”, რომელსაც “საქმის არსი”, “ღვთაებრივი და საყოველთაო კანონის” სტატუსი ახასიათებდა. თუმცა, ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ მათ შორის არსებითი განსხვავება და დაპირისპირებაა. თვითონ გორგიუსი იყო დაწერილი კანონების მომხრე, თუმცა სამართლიანობას უზენაეს სიკეთედ მიიჩნევდა. ძალზედ მაღალ შეფასებას აძლევდა გორგიუსი მშვიდობის საქმეს, რომელიც, მისი აზრით, “ყოველივე შესანიშნავისა და კარგის მეგობარი” იყო. ქრ. შობამდე 408 წელს, ოლიმპოსში გორგიუსის მიერ წარმოთქმული “ოლიმპიური სიტყვა” მიემდგვნა, ელინურ პოლისთა კავშირებს შორის მიმდინარე პელოპონესის ომს. ამ სიტყვაში გამოთქმულია მოწოდება, შეწყდეს ძმათამკვლელი ომი, მოხდეს სრულიადელინური გაერთიანება, “ბარბაროსთა” რეალური საფრთხის წინაშე.

ჰიპიუსი (ქრ. შობამდე 460-400 წწ.) ელიდიდან, იყო პირველი სოფისტი, რომელიც ბუნებითი სამართლის პოზიციიდან ავითარებდა ბუნებისა (ფიუსის) და პოლისური კანონის (ნომოსის) მკვეთრი შეპირისპირების იდეას. ჰიპიუსუს აზრით, ბუნება (ნივთების ბუნება) არის ჭეშმარიტი ბუნებითი სამართალი, რომელიც უპირისპირდება მცდარ, ხელოვნურ, პოლისურ კანონს.

5. ჰერაკლიტე

პოლისური კანონების, ობიექტური, ზოგადსაკაცობრიო კანონზომიერებით განპირობებულობის კონცეფციის გაღრმავება ასახულია ჰერაკლიტეს (ქრ. შობამდე დაახლ. 6-5 სს.) მოძღვრებაში. სამართლის პრობლემები, ისევე, როგორც ნებისმიერი ადამიანური ურთიერთობა და საქმე განუყოფლად არის დაკავშირებული კოსმიურ პროცესებთან. სამართლიანობასა და კანონის შესახებ ცოდნა კოსმოსის (“მოწესრიგებული სამყარო”, “მსოფლიო წესრიგი”) შესახებ ცოდნის ნაწილია. ჰერაკლიტეს აზრით, საზოგადოება იყოფა **ბრძენსა** და **უგუნურ** ადამიანებად, საუკეთესოებად და უარესებად. ადამიანთა ზნეობრივ-პოლიტიკური შეფასების კრიტერიუმია, მათ მიერ ლოგოსის შეცნობისა

და მისდამი მიმდევრობის ინტელექტუალური შესაძლებლობები.

ჰერაკლიტე თვლიდა, რომ სამყაროს მართავს ღვთაებრივი კოსმიური ლოგოსი. მას ემორჩილება ადამიანთა, პოლისისა და სახელმწიფოს ცხოვრება. ლოგოსის შესაბამისად უნდა მოეწყოს მართლმსაჯულება და ზნეობა. ლოგოსი კოსმიური სამართლიანობის გამოძახილია. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ადამიანთა საქმიანობა ლოგოსის შესაბამისი იქნება, წარმოიშვება სიბრძნე და სიმართლე. სახელმწიფო კანონები და ყველა ზნეობრივ-სამართლებრივი დადგენილებანი ლოგოსის კანონებიდან უნდა მომდინარეობდნენ. ლოგოსის მეშვეობით, ადამიანები ეცნობიან კოსმიური წესრიგისა და კოსმიური ჰარმონიის არსსა და მოთხოვნებს. კოსმიური ლოგოსის მოთხოვნათა არსის წვდომა, თვლიდა ჰერაკლიტე, ნიშნავს ყველაფერში ზომა-წონის დაცვას, მართლმსაჯულებაში სამართლიანობის უზრუნველყოფას, საზოგადოებრივ საქმეებში კანონის შესაბამისად მოქმედებას. ზომიერებისა და სამართლიანობის მეშვეობით, ადამიანს ეხსნება გზა კოსმიური ჰარმონიისა და უზენაესი სრულყოფილებისაკენ, რომელთა დაცვაშიც მდგომარეობს ადამიანური ყოფიერების არსი. პოლისის კანონის გონიერი ბუნების მხედველობაში მიღებით, ჰერაკლიტე მიიჩნევდა, რომ ხალხი კანონისათვის ისე უნდა იბრძოდეს, როგორც საკუთარი ქალაქის კედლებისათვის. თვითნებობა ისევე უნდა ჩაეხშოს, როგორც ხანძარი. დემოკრატიის გაკრიტიკებით, სადაც პოლისს მართავს ბრბო და არ აქვს ადგილი საუკეთესოთა მმართველობას, ჰერაკლიტე გამოდიოდა საუკეთესოთა, ბრძენთა, სულიერი არისტოკრატიის მმართველობის მომხრედ. ჰერაკლიტეს აზრით, სულაც არ არის სავალდებულო კანონების საყოველთაო განხილვა და მიღება სახალხო კრებაზე; კანონისათვის უმთავრესია მისი შესაბამისობა საყოველთაო ლოგოსთან, რომლის შეცნობა ერთს საუკეთესოს, გაცილებით ადვილად შეეძლება, ვიდრე მრავალს (ბრბოს). თუმცა, აღსანიშნავია, რომ პითაგორასა და ჰერაკლიტეს არისტოკრატიული შეხედულებანი სულაც არ გულისხმობდა საგვარეულო არისტო-კრატიის მმართველობის აუცილებლობასა და მისი იდეოლოგიის აღიარებას. არისტოკრატიაში იგულისხმებოდა ინტელექტუალური (ლოგიკურ-ფილოსოფიური, მეცნიერულ-მათემატიკური) კრიტერიუმი, რათა განსაზღვრულიყო მმართველთა ყველაზე სასურველი წრე.

6. უმცროსი თაობის სოფისტების სამართლებრივი შეხედულებანი

თრასიმაქე ქალკედონელი იყო, უმცროსი თაობის სოფისტთა შორის, ერთ-ერთი გამოჩენილი ფიგურა. პოლიტიკა, თრასიმაქეს აზრით, არის

ადამიანის ძალებისა და ინტერესების გამოვლინების სფერო, ადამიანური და არა ღვთაებრივი მოქმედების სივრცე. პრაქტიკული პოლიტიკისა და ხელისუფლების განხორციელების პრინციპის რეალურ კრიტერიუმს თრასიმაქე უძლიერესის სარგებელში ხედავდა. მას ეკუთვნის გამოთქმა: “მე ვამტკიცებ, რომ სამართლიანობა არის ის, რაც სურს უძლიერესს”. თითოეულ სახელმწიფოში, თრასიმაქეს აზრით, ხელისუფლება, თავის სასარგებლოდ, ადგენს კანონს: დემოკრატია-დემოკრატიულ კანონებს, ტირანია-ტირანულს და ა.შ. კანონის დადგენის შემდეგ, ხელისუფლება აცხადებს, რომ ეს კანონი სამართლიანია. ხელისუფლებაში ყოფნა დიდ უპირატესობას იძლევა. პოლიტიკურ ურთიერთობებში უსამართლობა უფრო მიზანშეწონილი და სასარგებლოა, ვიდრე სამართლიანობა. თრასიმაქე აკრიტიკებდა სოკრატეს მოსაზრებას, ზნეობრივი საზომით განხორციელებული, პრაქტიკული პოლიტიკის შესახებ და მას მეოცნებეს უწოდებდა. თრასიმაქეს აზრით, “სამართლიანობა და სამართალი, არსებითად, სხვისი სიკეთეა, ეს არის ის, რაც უძლიერესს, მმართველს აწყობს, ხოლო მორჩილებაში მყოფთათვის ეს არის წმინდა ბოროტება, მაშინ, როდესაც უსამართლობა პირუკუ: სიმართლე, რომ ვთქვათ, ის მართავს უბრალო და სამართლიან ადამიანებს”. თრასიმაქეს პოზიცია, მოყვანილი დებულებებიდან გამომდინარე, მიმართულია არა რომელიმე, კონკრეტული მმართველობის ფორმის (მაგ. წარჩინებულთა მმართველობა) გამართლებისა, ან მეორის (ვთქვათ, დემოკრატიის) კრიტიკისაკენ, არამედ იმის დასაბუთებისაკენ, რომ სახელმწიფოს ყველა ფორმაში ერთნაირი მდგომარეობაა და “უძლიერესის” ცნება, თანაბრად ახასიათებს ყველა ფორმის მმართველს. ამრიგად, თრასიმაქე აღნიშნავდა ძალადობის როლს სახელმწიფოს ფუნქციებში, პოლიტიკისა და კანონის ავტორიტარულ ხასიათს და გამოთქვამდა მოსაზრებას, რომ ზნეობრიობის სფეროში იმ წრის წარმოდგენები ბატონობს, ვინც ძალაუფლებას განაგებს და სახელმწიფოს მართავს.

არისტოკრატიული მმართველობის მომხრე იყო, პლატონის თანახმად, ახალგაზრდა ათენელი არისტოკრატი და სოფისტი კალიკლე. მისი აზრით, ბუნებითი სამართალი მკვეთრად უპირისპირდება პოლისურ კანონმდებლობასა და საყოველთაოდ აღიარებულ ჩვეულებებს. “ჩემი აზრით, კანონებს ადგენენ სუსტები, რომლებიც უმრავლესობას წარმოადგენენ. მხოლოდ საკუთარი თავისა და პირადი სარგებლიანობის გათვალისწინებით, ადგენენ ისინი კანონებს, უხვად არიგებენ ქებადიდებასაც და გაკიცხვასაც.” ბუნებამ კი დაადგინა ის, რომ სამართლიანობა იმაში მდგომარეობს, რომ საუკეთესო უარესზედ მაღლა დგას, ძლიერი კი-სუსტზე. ყველგან ბუნებაში, ცხოველებთან,

ადამიანებთან, სახელმწიფოში სამართლიანობის ბუნებითი ნიშანი არის ასეთი: ძლიერი ბატონობს სუსტზე და, ამ უკანასკნელთან შედარებით, მაღლა დგას. სწორედ აღნიშნული პოზიციიდან აკრიტიკებდა კალიკლე დემოკრატიულ კანონებსა და მათ საფუძველში ჩადებულ მოქალაქეთა ფორმალური თანასწორობის პრინციპს. სოფისტი ლიკოფრონი სახელმწიფოებრივად მოწყობილ საზოგადოებას ახასიათებდა, როგორც ადამიანებს შორის ერთმანეთთან დადებულ ხელშეკრულებას, ურთიერთკავშირის შესახებ. მისი განმარტებით, კანონიც მარტივი ხელშეკრულებაა, იმ “პირადი უფლებების მარტივი გარანტია”, რომელიც წარმოადგენდა, ბუნებითი სამართალით განპირობებულ და ადამიანებს შორის დადებულ, შეთანხმებას სახელმწიფოებრივი ერთობის შექმნის თაობაზე. ამ კონცეფციის საფუძველში იდო წარმოდგენა ადამიანთა ბუნებრივი თანასწორობის შესახებ (“მათი პირადი” უფლებების თანასწორობის შესახებ).

ლიკოფრონი უარყოფდა, ბუნებრივი ნიშნით, ადამიანთა დიფერენცირებას და კეთილშობილ წარმომავლობას უაზრობად მიიჩნებდა.

7. ბუდიზმი

ბუდიზმის იდეოლოგიის ძირითად წყაროს წარმოადგენს ე.წ.

ტრიპიტაკა-სამი კალათა სიბრძნისა.

ბუდიზმის მოძღვრების ფუძემდებლად ითვლება ჩრდილოეთ ინდოეთში შაკიების ტომის ბელადის ძე და მემკვიდრე _ სიდჰარტა გაუტამა შაკიამუნი (ქრ. შობამდე 6-5 ან 7-6 სს.), შემდგომში ბუდად (გასხივოსნებული, გაბრწყინებული) წოდებული.

ბუდიზმში მთავარი არის ოთხი კეთილშობილი (წმინდა) ჭეშმარიტების შესახებ მოძღვრება: 1. იცხოვრო-ნიშნავს იტანჯო; 2. ტანჯვის მიზეზია-სურვილი; 3. ტანჯვისგან გასათავისუფლებლად, უარი უნდა თქვა სურვილზე; 4. სურვილისგან თავის დაღწევის საშუალებაა ბუდას მოძღვრების დაცვა. პიროვნება ისე უნდა იქცეოდეს, რომ გარდაცვალების შემდეგ, მისმა სულმა არ უნდა განიცადოს **მძიმე კარმის** ზიდვა, რაც წინა თაობების ცოდვებსა და საკუთარ უზნეო ცხოვრებას გულისხმობდა. თუ ამ ყოველივეს დავიცავთ, სხეული აღარ აღორძინდება ახალი ტანჯვისათვის, ხოლო სული გაქრება და ნირვანას (საყოველთაო ჰარმონიულობა) შეერწყმება. ბუდიზმი გვთავაზობდა პიროვნული სრულყოფის პროგრამას, ე.წ. **რვასაზომიან** გზას: 1. ბუდისტური ჭეშმარიტების სწორი ხედვა; 2. სწორი აზროვნება, შინაგანი დისციპლინა; 3. სწორი საუბარი, საკუთარ ხასიათზე ზემოქმედება, რაც

გულისხმობდა საკუთარი საუბრის გაკონტროლებას; 4. სწორი მოქმედება, საკუთარ თავსა და სხვებთან მშვიდობიანი თანაცხოვრება; 5. ცხოვრების სწორი წესი; 6. სწორი ძალისხმევა, საკუთარი განზრახვის, სიტყვებისა და ქცევის ზნეობრივი ანალიზი; 7. სწორი ყურადღება, საკუთარი შეგნების გაკონტროლება და ზნეობრივი პასუხისმგებლობა; 8. სწორი შეჯგუფება-მედიტაცია. ბუდა ახლებურად უდგება საზოგადოების ვარნებად დაყოფის შესახებ მოძღვრებას. ის ვარნებს პროფესიულ ჯგუფებად განიხილავდა, თანაც პირველ ადგილზე ქშატრიებს, და არა ბრაჰმანებს აყენებდა. ბრაჰმანებს მკაცრად აკრიტიკებდა, რადგან ისინი, მისი აზრით, „უფრო მიწიერი კეთილდღეობისაკენ, ფუფუნებასა და უსაქმურობისაკენ ისწრაფიან, და ნაკლებად ზრუნავენ წმინდა მოძღვრების დაცვასა და სწავლებაზე“.

ბუდიზმი ტოვებდა უთანასწორობას, თუმცა არა დაბადებით, არამედ ადმიანის შინაგანი სრულყოფის მეშვეობით, მსოფლიო კანონის-დჰამას გზაზე სვლით. ბუდიზმი, პირველად ინდურ ფილოსოფიაში, ძლიერი მმართველის-ჩაკრაवართინა, ანუ „სამართლიანი ძლიერების ჩარხის მბრუნველის“ შესახებ წარმოდგენას აყალიბებდა. მოგვიანებით, ბუდიზმში განვითარდა იდეა ძალადობით, ძალადობის წინააღმდეგ ბრძოლის დაუშვებლობის შესახებ. თუმცა, ბუდიზმის მთავარი იდეა არის არა სოციალური ქმედება, არამედ გადარჩენის ინდივიდუალური გზა, რომელიც მიგვიყვანს ნირვანასთან-უზენაეს განათლებასთან, გაბრწყინებასთან. დჰამაპადაში (კანონის მოთხოვნა-ბუდისტების წმინდა წიგნი) წერია: “მე არ ვთვლი ადმიანს ბრაჰმანად, მხოლოდ მისი დაბადებისა ან მისი დედის წარმომავლობის გამო”. ბრაჰმანი არის არა პრივილეგირებული კასტის წევრი, არმედ ნებისმიერი ადმიანი, ვინც საკუთარი წოდებრივი წარმომავლობის მიუხედავად, აღწევს სრულყოფილებას, პირადი ძალისხმევის მეშვეობით. დჰამაპადაში, ბრაჰმანიზმის საპირისპიროდ, მკვეთრად იზღუდება სასჯელის მასშტაბები და როლი. ქრ. შობამდე III საუკუნეში, მაურიების დინასტიის მბრძანებლის აშოკის მმართველობაში, ბუდიზმი გავრცელდა სამხრეთ და აღმოსავლეთ აზიის თითქმის ყველა ქვეყანაში და მსოფლიო რელიგიად იქცა.

8. პოლიტიუსი მმართველობის ფორმების შესახებ.

სახელმწიფოებრიობის წარმოშობისა და სახელმწიფო ფორმების შემდგომი შეცვლის ისტორიას პოლიტიუსი იმ ბუნებრივ პროცესად მიიჩნევდა, რომელიც “ბუნების კანონების” თანახმად ხორციელდება. პოლიტიუსის თანახმად, სულ არსებობს სახელმწიფოს ექვსი ძირითადი

ფორმა. თითოეული ფორმა ბუნებრივი წარმოშობისა და შეცვლის წესის პირობებში, სრული ციკლის ფარგლებში მომდევნო ადგილს იკავებდა: **მონარქია (სამეფო ხელისუფლება), ტირანია, არისტოკრატია, ოლიგარქია, დემოკრატია, ოხლოკრატია.**

თანდათანობით, სამეფო ხელისუფლებამ მემკვიდრეობითი ხასიათი შეიძინა. ძველმა მეფეებმა ცხოვრების წესი შეიცვალეს; უბრალოება და ქვეშევრდომებზე ზრუნვა დავიწყებას მიეცა და ფუფუნებასა და განცხრომაში ყოფნა ცხოვრების წესად იქცა. ამის გამო კი შურმა და ქვეშევრდომთა უკმაყოფილებამ დაისადგურა, რის გამოც “მეფობა ტირანიაში გარდაიქმნა”. სახელმწიფოს ეს ფორმა (მდგომარეობა), პოლიბიუსის აზრით, ხელისუფლების დაცემის დასაწყისი იყო. ტირანია მბრძანებელთა წინააღმდეგ მოწყობილი ინტრიგების დროა. თანაც, ინტრიგების ქსელს კეთილშობილი და მამაცი ადამიანები ხლართავენ, რომლებსაც აღარ სურთ ტირანის თვითნებობის ატანა. ხალხის დახმარებით, კეთილშობილი და მამაცი ადამიანები დაამხოვნ ტირანს და არისტოკრატიულ მმართველობას დაამყარებენ.

პირველჯერზე, არისტოკრატები ყველა საქმეში “საერთო კეთილდღეობაზე” ზრუნვის იდეით ხელმძღვანელობენ, თუმცა, შემდეგ არისტოკრატია ოლიგარქიაში გარდაიქმნა. ოლიგარქიულ მმართველობას ხელისუფლების ბოროტად გამოყენება, ანგარება, უკანონო მითვისება, ლოთობა და გაუმაძღრობა ახასიათებს.

ოლიგარქების წინააღმდეგ ხალხის წარმატებული გამოსვლის შედეგად დემოკრატია მყარდება. მმართველობის დემოკრატიული ფორმის წარმომადგენელთა პირველი თაობა დიდად აფასებდა ადმინანთა შორის თანასწორობასა და თავისუფლებას. თუმცა, თანდათანობით, ბრბო, რომელიც მიჩვეული იყო სხვის მირთმეულით ცხოვრებას, ბელადად ყველაზე მამაც და **პატივმოყვარე ადამიანს (დემაგოგს)** ირჩევს და მას ძალაუფლებას გადასცემს. თვითონ კი ჩამოსცილდება სახელმწიფო საქმეებს. დემოკრატიას ენაცვლება ოხლოკრატია. სახელმწიფო ფორმების, წრიული წესით შეცვლის თვალსაზრისით, ოხლოკრატია არამხოლოდ მმართველობის უკანასკნელი, არამედ ყველაზე უარესი ფორმაა. მის დროს “მკვიდრდება შიშველი ძალის ბატონობა, ხოლო ბელადის ირგვლივ გაერთიანებული ბრბო, სხვაგვარად მოაზროვნეებს კლავს, აძევებს მათ, მიწების უკანონო გადანაწილებას ახდენს, ვიდრე საბოლოოდ არ გაველურდება და კვლავ არ დაიყენებს მბრძანებელსა და თვითმპყრობელს.”

პოლიბიუსი დიდ ყურადღებას უთმობდა იმ გარემოებას, რომ, მმართველობის თითოეული, მარტივი ფორმისათვის დამახასიათებელი, ერთი კონკრეტული საწყისი, ბუნებრივად, არ არის სრულყოფილი და

მისი საბოლოო ხვედრია მის საპირისპირო მმართველობაში გარდასახვა, კერძოდ: მონარქიის შემდეგ ადგილს იკავებს ტირანია, ხოლო დემოკრატიის შემდეგ შიშველი ძალის უსაზღვრო ბატონობა. აქედან გამომდინარე, პოლიბიუსი ასკვნიდა, რომ “ყველაზე სრულყოფილ მმართველობის ფორმად ითვლება ისეთი, რომელიც, საკუთარ თავში, მის წინ მოქმედი, დანარჩენი ფორმების საუკეთესო თვისებებს გააერთიანებს, კერძოდ: მონარქიის, არისტოკრატიული მმართველობისა და დემოკრატიისა. ასეთი შერეული მმართველობის ფორმის მთავარი უპირატესობა იმაში მდგომარეობს, რომ ამით უზრუნველყოფილია სახელმწიფო წყობილების სტაბილურობა, თავიდან აცილებულია შერყვნილი მმართველობის ფორმების დამყარების ალბათობა. შერეული მმართველობის ფორმის შესახებ მსჯელობისას, პოლიბიუსი არისტოტელეს შესაბამისს იდეებს იზიარებდა. პოლიბიუსის აზრით, პირველმა, ვინც გაიზიარა შერეული მმართველობის ფორმის პრაქტიკაში განხორციელების მიზანშეწონილობა იყო ლაკედემონელი (სპარტიატი) კანონმდებელი **ლიკურგე**. თუმცა, პოლიბიუსის იდეალი მაინც ძველი რომის სახელმწიფო იყო, სადაც ადგილი ჰქონდა “სამი ხელისუფლების” თავისებურ (თუმცა, არა ხელისუფლებათა განაწილების თანამედროვე კონ-ცეფციის მიხედვით) გამიჯვნას: კონსულატი, სენატი და ხალხის მმართველობა კომიციების სახით.

9. ბრაჰმანიზმი

ბრაჰმანიზმის ფილოსოფიურ-სამართლებრივი იდეები ასახულია **ვედეებში**-უძველესი წმინდა წიგნებში. ვედურ ტრაქტატებს მიეკუთვნება ეთიკური ტრაქტატები-**სუტრები** (ძაფი) და **შასტრები** (სამეცნიერო და პოლიტიკური ტრაქტატები). შასტრებს შორის ყველაზე ცნობილია **მანუს კანონები**. ადამიანთა ქცევის ნორმატიული რეგულირების ბრაჰმანის ტული კონცეფცია ეფუძნებოდა ფილოსოფიურ-რელიგიურ მითებს. ძველი ინდოელების წარმოდგენით, სამართალი იყო ზნეობის, რელიგიისა და რიტუალების სინთეზი, რაც მკაცრი სამართლებრივი დოქტრინის არსებობაზე მეტყველებდა. სახელმწიფო ხელისუფლების ანალიზი უფრო მაღალ დონეზე ხდებოდა, კერძოდ: 1. გადაიდგა ნაბიჯი სახელმწიფოს მოდელის შექმნის მიზნით, რაშიც მისი ელემენტების გამოყენება იყო მიზანშეწონილი; 2. ინდოელებმა შექმნეს იდეალური მმართველის სახე; 3. ჩანასახის სახით, შეიმუშავეს სახელმწიფოს ფუნქციები. ძველ ინდოეთში ბრაჰმანიზმის ფილოსოფიურ-სამართლებრივი აზროვნების პირველადი ფორმების გენეზისი დაკავშირებულია სულთა გადასახლების-რეინკარნაციის პრინციპთან.

ამის საფუძველზე ჩამოყალიბდა **სანსარების** (ცხოვრებისეული ჩარხი, უსასრულო ცვლილებების ჯაჭვი) და **კარმების** (მიზლის კანონის) დოქტრინები. ამ დოქტრინების თანახმად, ადამიანი საკუთარი თავის მსაჯული უნდა იყოს. ის თვითონ არის საკუთარი ბედის მიზეზი და თვითონვე განსაზღვრავს საკუთარ მომავალს. მანუს კანონები ამბობენ: ამ სამყაროში ყველა საქმე განგებასა და ადამიანის ძალისხმევაზეა დამოკიდებული; თუმცა, განგების გზები შეუცნობელია, ხოლო ადამიანის საქმეების შეცნობა დიდ ძალისხმევას ითხოვს.

ვედები საუბრობენ საზოგადოების ოთხ ვარნად (კასტად) დაყოფის შესახებ, რომლებიც შექმნეს **პურუშას** ღმერთებმა (მსოფლიოს სულისა და სხეულის ღვთაებებმა). მსოფლიო კანონი (რტა/რიტა) განსაზღვრავს საზოგადოების კონსტიტუციას (აგებულობას), სხვადასხვა ვარნის (კასტის) როლსა და მდგომარეობას, ანუ ამ ვარნების წევრთა უფლებებსა და მოვალეობებს. მონები ვარნებში არ შედიოდნენ. თითოეულ ვარნას ადამიანთა გარკვეული ჯგუფი მიეკუთვნებოდა. ვარნისადმი კუთვნილება რელიგიურ-ეთიკური პრინციპით არის განპირობებული და გააჩნია საკუთარი **დჰარმა** (გზა, რიტუალური, ზნეობრივი და სამართლებრივი ვალდებულებების ერთობლიობა, ქცევის წესი).

“ბრაჰმანის დაბადება არის დჰარმის საუკეთესო განხორციელება, ვინაიდან ბრაჰმანი იბადება, რათა დაიცვას დჰარმის საგანძური. მას უკავია უზენაესი ადგილი დედამიწაზე, როგორც ყველა არსების მბრძანებელს”. დჰარმის, სანსარის და კარმის ცნებებთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული **დანდანტის** (ჯოხით დასჯა) ცნება. მანუს კანონები ამტკიცებენ, რომ სასჯელი „ღვთაება-მბრძანებლის“ ვაჟიშვილია და იცავს ყველა მის ქმნილებას. სახელმწიფო იძულება, როგორც ღმერთების მიერ გამოყენებული დამსჯელი ძალის გაგრძელება, იყო დჰარმის უზრუნველყოფის საშუალება. დასჯის იდეა იყო სახელმწიფოსა და სამართლის თეორიული დასაბუთების ძირითადი პრინციპი: მას იმდენად დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რომ სახელმწიფოს მმართველობის შესახებ მეცნიერებას, სასჯელის შესახებ მეცნიერებად მიიჩნევდნენ. ბრაჰმანიზმის ეთიკურ-ფილოსოფიურ დოქტრინაში (მანუს კანონებში) ასახულია სახელმწიფოს თავისებური მოდელი, მისი ძირითადი ელემენტების გამოყოფით: მეფე, მინისტრები, სასოფლო თემი (ქვეყანა), გამაგრებული ქალაქები, ხაზინა, ჯარი და მოკავშირეები-რაც, მსოფლიო ისტორიაში, სახელმწიფოს, განზოგადებული სახით, შექმნის პირველი მცდელობაა. ბრაჰმანის ტული დოქტრინა მთავარ ყურადღებას უთმობდა მონარქის პიროვნებასა და მის მოვალეობებს. **რაჯა** აუცილებლად **ქშატრიების** ვარნის წევრი უნდა ყოფილიყო. მეფე, ბრაჰმანების აზრით, უნდა იყოს სამართლიანი მსაჯული და მართალი

მბრძანებელი, რომელიც წინდახედულად იქცევა, ეწევა ქველმოქმედებას, კმარობს სიამოვნებასა და ზომიერ სიმდიდრეს, რაც მხოლოდ სასჯელის მეშვეობით შეიძლება გაორმაგდეს. თუმცა, სასჯელი დიდი ძალაა, რომელმაც შეიძლება დალუპოს გამოუცდელი ადამიანი და უგერგილო მეფე, რომელიც თავს შეიკავებს საკუთარი მოვალეობების შესრულებაზე. მმართველი განათლებული ადამიანი უნდა იყოს. მის მინისტრებსაც მოეთხოვებათ განათლება. მინისტრები ყოველდღიურად ეთათბირებიან მეფესა და მეცნიერ-ბრაჰმანებს.

10. ძველი შუამდინარეთის ცივილიზაციის სამართლებრივი მოღვრებანი

ერთ-ერთი ძველშუმერული მითის (ქრ. შობამდე II ათასწლეული) თანახმად, რომელიც შემდგომში გავრცელებულა ძველ ბაბილონშიც, სამართლიანობის, ჩაგრულთა და დავრდომილთა მფარველი იყო ღვთაება შამაში, რომელიც სასტიკად სჯიდა ბოროტებს, სიცრუეს, უსამართლოსა და უმართებულოს. ყველას, ვინც ხელყოფდა “შამაშის მცნებას” სიმართლის, სამართლიანობისა და სამართლის გზას, მაშინდელი წარმოდგენებით, ელოდა გარდაუალი და სასტიკი სასჯელი. “შამაშის მცნების” დარღვევა დანაშაულის ჩადენას ნიშნავდა. შუმერელი და ძველბაბილონელი მმართველები და კანონმდებლები ხაზგასმით მიუთითებდნენ საკუთარი ძალაუფლებისა და კანონების ღვთიურ ხასიათზე, მათ შესაბამისობაზე ღვთიურ დადგენილებებთან და სამართლიანობასთან. ეს წარმოდგენები ფართოდ არის ასახული, ქრ. შობამდე 28 საუკუნის შუა ხანებში, შექმნილ, საქვეყნოდ ცნობილ ძველბაბილონურ პოლიტიკურ და სამართლებრივ ძეგლში-მეფე ხამურაბის კანონებში. ხამურაბი საკუთარ კანონებს მიიჩნევდა ღმერთების ნების აღსრულებად და აცხადებდა, რომ “შამაშის-ცისა და მიწის უდიდესი მსაჯულის მოთხოვნით, დაე, გაბრწყინდეს მთელს ქვეყანაზე ჩემი სამართლიანობა, მარდუკის-ჩემი მბრძანებლის, სიტყვით, დაე, არავინ აღმოჩნდეს ისეთი, ვინც შეცვლიდა ან გააუქმებდა მათ”. ხამურაბის კანონებში ასახულია ძველ შუამდინარეთში გაბატონებული სოციალური და სამართლებრივი ურთიერთობები: მოსახლეობის განსხვავებულ კატეგორიებად დაყოფის გამართლება, გაბატონებული ფენების სამართლებრივი სტატუსის ხელშეუალობა, სამართლის უძველესი წყაროს-ჩვეულებითი სამართლის ნორმების სავალდებულო ხასიათი, კოლექტიური პასუხისმგებლობის პრინციპი, ტალიონის პრინციპის (თვალი თვალისა წილ, კბილი კბილისა წილ) შეცვლა კომპოზიციით (სისხლის ფასის დადგენით), მკაცრი და, ზოგჯერ, ოდიოზურად სასტიკი სასჯელის სახეები და სხვა.

11. ართჰაშასტრა

ქრ. შობამდე IV-III საუკუნეების მიჯნაზე, მაურიების დინასტიის ერთ-ერთი მბრძანებლის-ჩანდრაჰუპტა I-ის გავლენიანმა მინისტრმა-კაუტილია (ჩანაკია)-მ შექმნა ტრაქტატი-ართჰაშასტრა, რომელიც მეცნიერების სფეროს მიაკუთვნებდა ფილოსოფიას, მოძღვრებას სამი ვედას შესახებ, მოძღვრებას სამეურნეო საქმიანობისა და სახელმწიფო მმართველობის შესახებ და მიუთითებდა, რომ: ფილოსოფია, ლოგიკური დასაბუთების მეშვეობით, იკვლევს მოძღვრებას სამი ვედას შესახებ-კანონიერსა და უკანონოს; მეურნეობის შესახებ-სარგებელსა და ზიანს; ხოლო, სახელმწიფო მმართველობაში-სწორ და არასწორ პოლიტიკას. ართჰაშასტრაში, გარდა დჰარმის მიმართ ტრადიციულად იმის აღიარებისა, რომ კანონი ეფუძნება ჭეშმარიტებას, მთავარ უპირატესობას პრაქტიკულ სარგებლიანობას-ართჰას ანიჭებდნენ. ართჰა განაპირობებდა პოლიტიკურ ღონისძიებებსა და ადმინისტრაციულ დადგენილებებს. ართჰაშასტრა მეფეს ურჩევდა მიეცეს სიყვარულს, არ დაარღვიოს კანონები და ართჰა. თუმცა, სწორედ სარგებელი, ტრაქტატში, გამოდის გამსაზღვრელ საფუძვლად და პოლიტიკური მოქმედების წამყვან პრინციპად, რომელიც უნდა შეესაბამებოდეს ძლიერ, დამსჯელ ხელისუფლებასა და ვარნების სისტემის ხელშეუვარლობას. პოლიტიკისგან დამოუკიდებელ საწყისად, სარგებლიანობის გამოყვანამ განაპირობა-პოლიტიკასა და კანონმდებლობაში საერო დოქტრინის ჩამოყალიბება, რის გამოც კაუტილიას ზოგჯერ ძველი ინდოეთის მაკიაველისაც უწოდებენ.

12. ციცერონი სამართლის, სამართლიანობის, მონობისა და საერთაშორისო სამართლის შესახებ

ბუნების, მისი გონისა და ბუნებითი კანონებისადმი აპელირება ახასიათებდა სამართლის ციცერონისეულ თეორიას. სამართლის საფუძველში დევს ბუნებრივი სამართლიანობა, თანაც მუდმივი, უცვლელი და განუყოფელი თვისება, რომელიც ახასიათებს როგორც, ზოგადად, ბუნებას, ისე ადამიანთა ბუნებას. ციცერონი განასხვავებდა ბუნებით და პოზიტიურ სამართალს. მან ჩამოაყალიბა ბუნებითი სამართლის ვრცელი ცნება: “ჭეშმარიტი კანონი ბუნების შესაბამისი, გონიერი, მუდმივი და მყარი დებულება, რომელიც ვრცელდება ყველა ადამიანზე და მოუწოდებს მას შეასრულოს მოვალეობა და ბრძანების, აკრძალვის სახით, ხელი ააღებინოს დანაშაულზე; თუმცა, როდესაც ეს

საჭირო არ არის, ის არაფერს უბძანებს და უკრძალავს პატიოსან ადამიანს. ასეთი კანონის სრული ან ნაწილობრივი აკრძალვა მკრეხელობაა; დაუშვებელია მისი მოქმედების, რაიმე სახით, შეზღუდვაც კი; მისი სრული გაუქმება შეუძლებელია და ჩვენ, ვერც სენატის დადგენილებით და ვერც ხალხის კანონით გავაუქმებთ მას”. ციცერონის ბუნებით-სამართლებრივი მოძღვრება დიდად განიცდიდა პლატონის, არისტოტელესა და ზოგიერთი სტოელის გავლენას. ეს გავლენა, განსაკუთრებით მკვეთრია, სამართლიანობის არსის დადგენისას, როდესაც მოაზროვნე აღნიშნავდა, რომ “სამართლიანობა თითოეულს აძლევს იმას, რაც მას ეკუთვნის და ინარჩუნებს თანასწორობას ადამიანებს შორის”. სამართლიანობა მოითხოვს, არ მივაყენოთ ზიანი სხვას და არ ხელვყოთ სხვისი საკუთრების უფლება. ციცერონის თანახმად, ბუნებითი სამართალი (უზენაესი, ჭეშმარიტი კანონი) გაჩნდა გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე ნებისმიერი დაწერილი სამართალი, გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე ნებისმიერი სახელმწიფო. თვით სახელმწიფო, საკუთარი დადგენილებებითა და კანონებით, არსებითად, იმის განსახიერებაა, რაც ბუნებრივად არის სამართლიანობა და სამართალი. აქედან გამომდინარეობს მოთხოვნა ადამიანთა დადგენილებანი (პოლიტიკური დაწესებულებები, დაწერილი კანონები) უნდა შეესაბამებოდნენ სამართლიანობას და სამართალს, რადგან ეს უკანასკნელი არ არიან ადამიანების ნებაზე დამოკიდებული. გარდა ბუნებითი სამართლის მოთხოვნებისა, სახელმწიფოში მოქმედი სამართალი უნდა შეესაბამებოდეს იქ არსებულ წყობას, წინაპართა ტრადიციებსა და ჩვეულებებს.

სამართლის შესახებ ციცერონისეულ მოძღვრებაში, გარდა ბუნებითი და პოზიტიური სამართლისა, ყურადღება გამახვილებულია თვით დაწერილი სამართლის დაყოფაზე, საჯარო და კერძო სამართლის სფეროებად. ე.წ. ხალხის სამართალი, მის მიერ ახსნილია, როგორც სხვადასხვა ხალხის დაწერილი სამართლის ნაწილი და, როგორც საერთაშორისო ურთიერთობების ბუნებითი სამართლის ნაწილი (ანუ საერთაშორისო ბუნებითი სამართალი). ის აყალიბებდა საერთაშორისო სამართლის არსებით პრინციპს, რომლის მიხედვით, აუცილებელია იმ ვალდებულებათა შესრულება, რომლებიც გათვალისწინებულია საერთაშორისო ხელშეკრულებებით. ციცერონი განასხვავებდა სამართლიან და უსამართლო ომებს და აცხადებდა, რომ უსამართლოა “გამოუცხადებელი და მოულოდნელი, თავდასხმითი ომი”. ის ომს მიიჩნევდა იმ გარდაუვალ აქტად, რომლის თავიდან აცილება შეუძლებელი გახდა, წარუმატებელი სამშვიდობო მოლაპარაკების ჩაშლის შედეგად. სამართლიანი ომის მიზეზი კი არის სახელმწიფოს

დაცვის აუცილებლობა, ხოლო მიზანი მშვიდობის დამყარება. ციკერონი ტყვეებისა და დამარცხებულების მიმართ ჰუმანურ მოპყრობას მოითხოვდა. მონობა, ციკერონის აზრით, “სამართლიანია იმიტომ, რომ ადამიანებისათვის მონური მდგომარეობა სასარგებლოა და ის მათ სარგებელს მოუტანს, თუ მონობის დამყარება ხდება გონივრულად; ანუ, იმ შემთხვევაში, როდესაც უზნეო ადამიანებს ართმევენ უკანონობის ჩადენის შესაძლებლობას, ჩაგრულები აღმოჩნდებიან უფრო უკეთეს მდგომარეობაში, ვიდრე მანამდე იმყოფებოდნენ.” მონობა თვით ბუნებით არის განპირობებული, რაც საშუალებას აძლევს საუკეთესო ადამიანებს იბატონონ სუსტებზე, მათივე სასარგებლოდ. მონებს ისე უნდა მოეპყრან, როგორც დაქირავებულ მუშაკებს: მოითხოვონ მათგან შესაბამისი სამუშაოს შესრულება და გადაუხადონ ის, რაც მათთვის სასარგებლოა.

13. ახტოის მოძღვრება

ბუნებითი სამართლიანობის, როგორც მიწიერი სოციალურ-პოლიტიკური წესრიგის, კანონებისა და ადამიანთა ურთიერთობების საწყისის განდიდება მოცემულია მთელ რიგ ძველევგვიპტურ წყაროებში, მათ შორის „ახტოის მოძღვრებაში, შვილისადმი“ (დაახლ. ქრ. შობამდე 12 ს.) „ჰერაკლეოპოლის მეფის-ახტოის მოძღვრებაში, შვილისადმი“, გარდა ღმერთებისა და ფარაონის მიწიერი ხელისუფლების მრავალრიცხოვანი ქება-დიდებისა, მოცემულია მოწოდება, უარი თქვან ყოველივე უკანონოსა და უსამართლოზე, რადგან მხოლოდ ასეთი გზით შეიძლება მოიპოვონ ღმერთების წყალობა, იმქვეყნიერ სამყაროში. აქვეა დარიგება იმის შესახებ, რომ ფარაონის ერთადერთ დასაყრდენს წარმოადგენენ მისი წარჩინებული მოხელეები, რომელთაც მბრძანებელმა უდიდესი ნდობა და მხარდაჭერა უნდა გამოუცხადოს. „განადიდე შენი დიდკაცობა, რადგან ისინი ქმნიან შენს კანონებს“. თუმცა, მეფე ახტოი აფრთხილებდა მემკვიდრე ვაჟიშვილს, რათა მას არ დაეშვა მდაბიოთა უსაზღვრო და უსაფუძვლო ჩაგვრა. ვინაიდან ძალადობას მოსდევს კიდევ უფრო დიდი და გაუთვლელი ძალადობა. ამ „მოძღვრებაში“ მმართველი დახასიათებულია, როგორც „სიმართლის შემოქმედი“ ადამიანი, რომელიც დღენიადაგ ისწრაფის სამართლიანობისაკენ.

სამართლიანობასა და კანონების შესახებ მოყვანილი დებულებანი (დიდწილად, იდეალიზირებული) ასახავდნენ ძველი ეგვიპტის საზოგადოების გაბატონებული ფენის მრწამსს. მოსახლეობის ეს ფენა დაინტერესებული იყო იმაში, რომ არსებული წესრიგი დაეხატა, როგორც ღვთიური და, მაშასადამე სამართლიანი, მუდმივი და უცვლელი.

14. არისტოტელე სამართლიანობის, სამართლისა და მონობის შესახებ

არისტოტელე სამართლიანობის გარკვეული თანასწორობის დახასიათებისას, საუბრობდა “სპეციალური სამართლიანობის” შესახებ და განასხვავებდა მისი გამოვლინების ორ ნაირსახეობას: განაწილებად და განტოლებად სამართლიანობას. ეს ორი ცნება ძალზედ მნიშვნელოვანია ფილოსოფოსის პოლიტიკური და სამართლებრივი შეხედულებების შემეცნებისთვის, ვინაიდან, არსებითად, საუბარია იმ სპეციალური თანასწორობის (ე.ი. თანასწორობა და ზომა) ობიექტურ არსზე, რომელიც სავალდებულოა პოლიტიკური ურთიერთობებისა და სამართლიანი კანონებისათვის.

განაწილებადი სამართლიანობა გულისხმობს იმ ყველაფრის გაყოფას, რისი გაყოფაც შესაძლებელია, საზოგადოების წევრთა შორის (ხელისუფლება, ფული, პატივი, ღირსება). ამ დროს შესაძლებელია, ადამიანებს შორის, შესაბამისი კეთილდღეობის თანაბარი და არათანაბარი გადანაწილება.

განტოლებადი სამართლიანობა არსებობს გაცვლაგამოცვლისა და ბრუნვის სფეროში და “ვლინდება იმის გათანაბრებაში, რაც შეადგენს ბრუნვის საგანს”. სამართლიანობის ეს ნაირსახეობა გამოიყენება სამოქალაქო გარიგებების, ზიანის ანაზღაურების, დანაშაულისა და სასჯელის სფეროში. ყველაზე ზოგადი სახით, თანასწორობა, არისტოტელეს მიხედვით, არის შუალედი დაგროვილ ნამეტ დოვლათსა და მატერიალურ სიდუხჭირეს შორის და, ამ ასპექტში, სამართლიანი არის თანასწორი. განაწილებადი თანასწორობის პრინციპად გამოდის აუცილებლობა, განაწილდეს და გაიყოს, სახელმწიფოს ყველა მოქალაქეს შორის, მატერიალური სიკეთე, მათი დამსახურებისამებრ.

არისტოტელეს ეთიკური კვლევის ძირითადი შედეგი არის დებულება იმის შესახებ, რომ პოლიტიკური სამართლიანობა შესაძლებელია მხოლოდ თავისუფალ და თანასწორ ადამიანებს შორის, რომლებიც განეკუთვნებიან საზოგადოების ერთ, კონკრეტულ ფენას. არისტოტელე პოლიტიკურ სამართლიანობას ახასიათებდა, როგორც პოლიტიკურ სამართალსა და უფლებას.

სამართალი, მთლიანობაში, არის პოლიტიკური მოვლენა და არისტოტელე მას “პოლიტიკურ სამართალს” უწოდებდა. იგი თვლიდა, რომ “პოლიტიკური სამართალი” არის, ნაწილობრივ ბუნებითი, ხოლო ნაწილობრივ პირობითი.

ბუნებითი სამართალი არის ის, რომელსაც ყველგან და ყველაფერში აქვს ერთნაირი მნიშვნელობა და არ არის დამოკიდებული აღიარებასა და

აუცილებლობაზე. პირობითი სამართალი არის ის, რომელიც, თავდაპირველად, შეიძლება ყოფილიყო ასეთი ან სხვაგვარი, არსებითი განსხვავების გარეშე, მაგრამ რადგან პირობითი სამართალი განსაზღვრულია, ის არის ნების გამოვლენის ანუ დადგენის შედეგი სამართალი.

არისტოტელე გამოდიოდა იმ დებულების წინააღმდეგ, რომ მთელი სამართალი დაყვანილ იქნას ნებაგამოვლენილი სამართლის (საზოგადოების მიერ დადგენილი, პირობითი სამართლის) დონემდე. მიუხედავად იმისა, რომ სამართლის სფერო ცვალებადია, არისტოტელეს აზრით, სამართლიანობისა და სამართლის შესახებ ცნებები ცვალებადია მხოლოდ გარკვეულ ხარისხში. ბუნებითი სამართალი როგორც “პოლიტიკური სამართლის” ნაწილი, ბუნებითია, უპირველეს ყოვლისა, იმიტომ, რომ ის არის პოლიტიკური და ადამიანის პოლიტიკური ბუნების ადეკვატური და, აქედან გამომდინარე, ადამიანთა ურთიერთობებში გამოხატავს წარმოდგენებს და მოთხოვნებს პოლიტიკური სამართლიანობის შესახებ. სამართლის ასეთ ცნებაში ფიქსირდება ბუნებითის, პოლიტიკურის, ეთიკურის (ნებელობითის), ინტელექტუალურისა და სამართლებრივი მომენტების ერთობლიობა და ურთიერთშერწყმა.

არისტოტელესეული პირობითი (ნებელობითი) სამართლის ცნების ქვეშ მოგვიანებით აღინიშნა პოზიტიური (დადგენილი, დაწერილი) სამართალი. პირობით სამართალს კი განეკუთვნებოდა კანონი და საყოველთაო შეთანხმებათა დადგენილებები. ამავდროულად, არისტოტელე საუბრობდა დაწერილ და დაუწერელ კანონზე. დაუწერელი კანონი (ის განეკუთვნება ნებაგამოვლენილ, პოზიტიურ სამართალს) არის ჩვეულებითი სამართალი. როგორც სამართალი ატარებს პოლიტიკურ ხასიათს, ასევე პოლიტიკური ხასიათისაა პოლიტიკური (სახელმწიფოებრივი) მოწყობის სხვადასხვა ფორმა.

როდესაც არისტოტელე ომის თემას იხილავდა, იგი დაწვრილებით ჩერდებოდა მონობის პრობლემაზე. სამხედრო საქმესაჭიროა არა იმისათვის, რომ დაპყრობილი იქნას სხვა ხალხი, არამედ, უპირველეს ყოვლისა, საკუთარი თავის დასაცავად, რათა თვით ელინი არ იქცეს მონად. მიუხედავად იმისა, რომ ყველგან, ომის მეშვეობით, ხდება მონების შექმნა, თვით მონობა ეფუძნება არა ომის უფლებას, ანუ გამარჯვებულის უფლებას დაიმონოს დამარცხებული, არამედ მონობა ეფუძნება ნივთების ბუნებას. აქედან გამომდინარე, ომი, და ზოგადად, ძალადობა, არისტოტელეს აზრით, არის მხოლოდ საშუალება იმათ შესაძენად, ვინც უკვე არის მონა, ანუ ეს არის “ნადირობა” ბუნებით მონებზე. თანაც, მონა უნდა იყოს მხოლოდ “ბარბაროსი” და არა ელინი,

რადგან სწორედ “ზარზაროსთა” დამონებით, შედის მათ სამყაროში ცივილიზაციის მონაპოვარი.

15. პტახოტეპის მოძღვრება

ბუნებითი სამართლიანობის, როგორც მიწიერი სოციალურ-პოლიტიკური წესრიგის, კანონებისა და ადამიანთა ურთიერთობების საწყისის განდიდება მოცემულია მთელ რიგ ძველევგვიპტურ წყაროებში, მათ შორის „პტახოტეპის მოძღვრებაშიც“ (ქრ. შობამდე 28 ს.). „პტახოტეპის მოძღვრებაში“ საუბარია ყველა თავისუფლად შობილის ბუნებით თანასწორობაზე („არ არის დაბადებით ბრძენი“) და დასაბუთებულია, რომ ადამიანის ქცევა უნდა შეესაბამებოდეს „კა“-ს პრინციპს სამართლიანი და სათნო ქცევის თავისებურ კრიტერიუმს. აქვე ნათლად არის გამოთქმული მა-ათისადმი მორჩილების აუცილებლობა, რომელიც დგას უზენაესი სოციალური პირამიდის უმაღლეს საფეხურზე. მომდევნო საფეხური ეკუთვნის ფარაონს, რომელიც განასახიერებდა მა-ათის მიწიერ ძალაუფლებასა და წესრიგს. შემდეგ საფეხურზე დგანან ფარაონის მოხელეები, დიდგვაროვნები, რომლებიც ემსახურებოდნენ მისი ხელისუფლების განმტკიცებას. მიწიერმა მმართველებმა უნდა იზრუნონ, რათა არ მოხდეს, პირამიდის უკანასკნელ საფეხურზე მდგარი, მდაბიო ფენის სრული გალატაკება და, პირუკუ, წარჩინებულთა უსაზღვრო გამდიდრება; წინააღმდეგ შემთხვევაში ხალხი დაუპირისპირდება წარჩინებულთ და ძალადობის გზით, დაამხოვს კანონიერ ხელისუფლებას, ანუ ხალხის ზედაფენის მხრიდან უსაზღვრო ძალადობამ და შეუზღუდავმა ბატონობამ, შეიძლება გამოიწვიოს კიდევ უფრო დიდი ძალადობა, რაც სრულ გადაგვარებამდე მიიყვანდა ძველ ეგვიპტეს.

16. პლატონის იდეალური სახელმწიფო „კანონების“ მიხედვით

პლატონის უკანასკნელ ნაშრომში „კანონები“ აღწერილია იდეალური სახელმწიფოს პროექტი, რომლის მიხედვითაც: 5040 მოქალაქე, კენჭისყრით, იძენს მიწის ნაკვეთსა და სახლს, რომლებითაც ისინი სარგებლობენ მფლობელობის და არა კერძო საკუთრების უფლებით. მიწის ნაკვეთი არის სახელმწიფოს საერთო საკუთრების უფლების ობიექტი. მისი გადაცემა ხდება მემკვიდრეობით, მხოლოდ ერთ-ერთი ვაჟიშვილისათვის. ქონებრივი მდგომარეობის მიხედვით, მოქალაქენი ოთხ ფენად იყოფიან. სახელმწიფოში იქმნება კანონი, რომელიც ადგენს სიღარიბისა და უკიდურესი სიმდიდრის ზღვარს. კერძო პირს არ

შეუძლია ოქრო-ვერცხლის ფლობა. იკრძალება მევახშეობაც. 5040 მოქალაქის რიცხვში არ შედიან მონები და მეტეკები, რომლებიც მისდევნენ ხელოსნობას, მიწათმოქმედებასა და ვაჭრობას. მეორე სახელმწიფოს ყოფაც განმსჭვალულია თანამოაზრობისა და კოლექტიური საწყისის დანერგვის აუცილებლობით. მიუხედავად იმისა, რომ დაიშვა ინდივიდუალური ოჯახი, აღზრდა-განათლებაზე კვლავ ზრუნავს სახელმწიფო და ყველაფერი რეგლამენტირებულია საკანონმდებლო დონეზე, რომელსაც განაგებენ მრავალრიცხოვანი თანამდებობის პირები. ქალები გათანაბრებულნი არიან მამაკაცებთან, თუმცა არ შედიან უზენაესს მმართველთა რიცხვში. პოლიტიკური უფლებები მინიჭებული აქვთ მხოლოდ მოქალაქეებს. მოქალაქენი თანასწორუფლებიანი არიან, თუმცა თანასწორობის პრინციპი განმარტებულია არისტოკრატიულად „გეომეტრიული თანასწორობით“. „კანონებში“, სახელმწიფოს სათავეში დგას 37 მმართველი, რომლებსაც ირჩევენ მრავალსაფეხურიანი არჩევნების გზით. მმართველთა ასაკი მერყეობს 50-დან 70-ათ წლამდე. ხელისუფლებაში ყოფნის მაქსიმალური ვადაა 20 წელი. მმართველების უფლებამოსილებანი ფართოა, თუმცა ისინი, უპირველეს ყოვლისა, არიან „კანონთა მცველნი“.

მნიშვნელოვანი ძალაუფლება უპყრია, 360 წევრისგან შემდგარ, არჩევით საბჭოს (90-90 წევრი თითოეული ფენიდან). გაკვრით არის საუბარი ეკლესიის (სახალხო კრების) შესახებ, თანაც მის სხდომებზე დასწრება (დასჯის შიშით) ევალება მხოლოდ, პირველი ორი ფენის წარმომადგენლებს. მესამე და მეოთხე ფენას ასეთი მოვალეობა არ ეკისრებათ. ივარაუდება, სამოქალაქო და სამხედრო მაღალჩინოსნების არჩევაც. ყველა სავარაუდო კანდიდატურა გადის ე.წ. დოკიმასიას თავისებურ შემოწმებას კეთილსაიმედოობაზე. გარდა აღნიშნული ორგანოებისა, პლატონი გულისხმობდა კიდევ ერთ, არსებითად, ზესახელმწიფოებრივი ორგანოს განსაკუთრებული „ღამის საკრებულოს“ შექმნას, რომლის შემადგენლობაში შევიდოდა 10 ყველაზე ბრძენი და უხუცესი მცველი. მათ ევალებათ ქვეყნის ბედ-იღბლის განკარგვა.

„კანონებში“, პლატონი განასხვავებდა სახელმწიფო წყობილების ორ ნაირსახეობას ერთი, სადაც ყველაფერს, მათ შორის კანონებსაც, განაგებენ მმართველნი, მეორე სადაც მმართველნი ემორჩილებიან კანონების მოთხოვნას. თანაც, საუბარია სამართლიან კანონებზე. კანონების დამცველად გვევლინება მართლმსაჯულება. პლატონის აზრით, ყოველი სახელმწიფო, ადრე თუ გვიან, მოკვდება, თუ სათანადო წესით არ იქნება მოწყობილი სასამართლო. თუმცა, მართლმსაჯულება არ არის გამოყოფილი დამოუკიდებელ ხელისუფლებად და განკერძოებულ სახელმწიფო სტრუქტურად. თითოეული მმართველი, განსაკუთრებულ

შემთხვევაში, ახორციელებს მოსამართლეობას. მართლმსაჯულების განხორციელებაში მონაწილეობის მიღება ევალება სახელმწიფოს მოქალაქეებსაც. პლატონი მოითხოვდა სასამართლოს აქტიურობას და უტყვ მოსამართლეს მიიჩნევდა მართლმსაჯულების ცუდ აღმსრულებლად. „კანონებში“ საუბარია განსასჯელის დაცვაზეც.